

LAPPEENRANNAN TEKNILLINEN YLIOPISTO

Kauppateieteellinen tiedekunta

Kauppateieteiden kandidaatin tutkinnon tutkielma

Laskentatoimi

TILINTARKASTUKSEN ODOTUSKUILU

15.1.2008

Tekijä:	Mika Tuohimäki
Opponentti:	Jenni Rynänen
Ohjaaja:	Jouni Nousiainen

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO	1
1.1	Tutkimuksen taustaa.....	1
1.2	Tutkimusongelma, -menetelmä ja tutkimuksen rakenne	2
2	TILINTARKASTUS	5
2.1	Tilintarkastuksen synty ja määritelmä	5
2.2	Hyvä tilintarkastustapa.....	6
2.3	Tilintarkastuskertomus.....	9
2.4	Tilintarkastuksen tavoitteet ja tehtävät.....	10
2.4.1	Tilinpäätöksen ja kirjanpidon tarkastus	12
2.4.2	Toimintakertomuksen tarkastus	13
2.4.3	Hallinnon tarkastus	14
2.4.4	Lakisääteiset erityistehtävät.....	15
2.4.5	Konsultointi	17
2.5	Pk-yritysten tilintarkastuksessa huomioonotettavat seikat	18
3	TILINTARKASTUKSEN ODOTUSKUILU.....	21
3.1	Yleistä	21
3.2	Odotuskuilut.....	24
3.2.1	Puutteellinen suorituskuilu	24
3.2.2	Puutteellinen säännöskuilu	26
3.2.3	Kohtuullisuuskuilu	27
3.3	Odotuskuilun kaventaminen	28
4	TILINTARKASTAJIEN NÄKEMYKSET ODOTUSKUILUSTA	31
5	JOHTOPÄÄTÖKSET	35
	LÄHTEET	37

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen taustaa

Yritysmaailma muuttuu jatkuvasti ja tilintarkastusalan on seurattava mukana. Uusien lakien ja säännösten tullessa tilintarkastus on suoritettava niiden mukaisesti. Muun muassa alan monimutkaisuudesta ja nopeista muutoksista johtuen tilintarkastusta on usein vaikea ymmärtää hyvin. Tilintarkastuksen sisältö on käytännössä laissa määritelty, mutta se ei ole kovinkaan laajasti tunnettu tilintarkastusalan ulkopuolella. Suuri yleisö ajattelee usein tilintarkastuksen olevan pelkkää väärinkäytösten etsintää ja numerotarkastusta. Yritysympäristö vaikuttaa siihen, mitä tilintarkastajilta odotetaan. Suurissa yrityksissä odotukset ovat yhtenäisemmät johtuen kansainvälisten tilintarkastusketjujen tavoiksi muodostuneista käytännöistä. Sen sijaan pienemmissä yrityksissä odotukset ovat erilaisia pelkästä numerotarkastuksesta laajoihinkin tehtäväkokonaisuuksiin (Saarinen 2005, 4).

Tätä eroa lakisääteisen tilintarkastuksen ja yritysjohdon sekä myös muun suuren yleisön tilintarkastukseen liittyviin odotuksiin ja toivomuksiin kutsutaan tilintarkastuksen odotuskuiluksi. Yhdysvalloissa käytettiin termiä ”expectation gap” jo 1970-luvun jälkipuoliskolla. Suomessa odotuskuilu – ilmaus tuli tunnetuksi vasta 1990-luvulla, kun taloudellinen lama johti suurempaan huomioon tilinpäätöstietojen luotettavuudesta ja samalla alettiin korostaa tilintarkastajien vastuuta siitä (Riistama 1999, 22). Usein tilintarkastajilta odotetaan huomattavasti suurempaa panosta kuin pelkkä lakisääteinen tilintarkastus. Odotuskuilua lisää myös liike-elämän kansainvälistyminen. Moni yritys toimii sekä käy kauppaa useissa maissa ja monikansallisten yritysten kanssa. Vaikka nykyään isot yritykset tekevät tilinpäätöksensä IFRS- standardien mukaisesti, on kansallisissa tilintarkastuslaeissa ja standardeissa eroja. Näiden erojen takia tilintarkastukselta voidaan odottaa eri maissa hyvinkin erilaisia asioita. Tilintarkastuksen odotuskuilua esiintyy ympäri maailman ja sitä on tutkittu jo vuosikymmenten ajan. Suomessa kyseistä ilmiötä on tutkittu, mutta suhteessa vähemmän kuin maailmalla.

1.2 Tutkimusongelma, -menetelmä ja tutkimuksen rakenne

Tutkimuksessa tarkastellaan tilintarkastuksen odotuskuilua ja sen ilmenemistä. Tutkimusta suoritetaan tilintarkastajan näkökulmasta ja tilintarkastuksen odotuskuilu nähdään tehokkuutta alentavana tekijänä, jota on syytä kaventaa. Tutkimuksen johtava ongelma on, millaista tilintarkastuksen odotuskuilu on ja mitkä syyt odotuskuiluun johtavat. Tutkimuksen alaongelmia ovat, miten tilintarkastuksen odotuskuilu vaikuttaa tilintarkastajien työhön sekä miten odotuskuiluun voidaan vaikuttaa ja pienentää sitä?

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää tilintarkastuksen odotuskuilun ilmenemistä, sen eri muotoja sekä keinoja joilla odotuskuilua voidaan kaventaa. Lisäksi tavoitteena on haastattelujen avulla saada tietoa odotuskuilun vaikutuksesta tilintarkastajien työhön.

Yritysmuotoa ei ole varsinaisesti rajattu, mutta oletuksena on, että pienissä ja keskisuurissa yrityksissä tilintarkastuksen odotuskuilua esiintyy enemmän johtuen jo siitä, että suuremmissa yrityksissä on yleensä enemmän tietoa tilintarkastuksesta sekä vakiintuneemmat tavat, jonka takia tilintarkastustyössä ja yritysjohdon odotuksissa siihen lienee varsin vähäistä eroa. Sen sijaan pienissä ja keskisuurissa yrityksissä tietotaito on usein keskittynyt ydinosaamiseen, mutta talouspuoli ja varsinkin tilintarkastus voi olla hyvin erilaista kuin mitä yritysjohto luulee sen olevan. Lakien puolesta tilintarkastus pienissä ja keskisuurissa yrityksissä sekä suuremmissa yrityksissä on käytännössä samanlaista, pk-yrityksissä vain pienemmässä mittakaavassa.

Tilintarkastajiinkaan ei varsinaisesti puututa, eli tilintarkastaja voi olla auktorisoitu KHT- tai HTM- tilintarkastaja, mutta myös maallikkotilintarkastaja, jos yritys on tarpeeksi pieni. Oletusarvona on kuitenkin, että tilintarkastaja on auktorisoitu. Tutkimuksessa tilintarkastuksen odotuskuilua käsitellään maailmanlaajuisena ilmiönä, mutta tilintarkastuksesta puhuttaessa keskitytään Suomen lakeihin ja tilintarkastajien toimintaan Suomessa.

Tämä tutkimus pohjautuu suurelta osin kirjallisuuteen ja artikkeleihin, mutta mukana on myös empiirinen osuus, jossa haastatellaan seitsemää auktorisoitua tilintarkastajaa, jotta saadaan parempi kuva ilmiöstä ja sen vaikutuksista. Heidät on valittu satunnaisesti Keskuskauppakamarin listalta, josta löytyy auktorisoituja tilintarkastajia. Tutkimusmenetelmä on deskriptiivinen eli kuvaileva, mutta osittain myös normatiivinen, sillä tutkimuksessa pyritään löytämään tapoja tilintarkastuksen odotuskuilun pienentämiseksi. Tutkimusstrategia on kvalitatiivinen. (Hirsjärvi & Remes & Sajavaara 1997, 131–136)

Tutkimusaineistona käytetään kirjallisuutta ja artikkeleja sekä Suomesta että muualta maailmasta. Suomessa ei ole varsinaisesti tilintarkastuksen odotuskuilua hirveästi tutkittu, mutta aiheeseen liittyviä kirjoja ja artikkeleita kuitenkin löytyy. Ulkomailla odotuskuilua on tutkittu enemmän, joten tutkimuksessa nojataankin suurelta osin ulkomaisiin artikkeleihin odotuskuilua käsiteltäessä. Näitä julkaisuja ovat muun muassa *Managerial Auditing Journal* sekä *Accountancy*. Kotimaisista julkaisuista painotus on Tilintarkastus-Revision – lehden artikkeleissa.

Lisäksi tutkimukseen kuuluu empiirinen osuus, joka suoritetaan sähköpostikyselyn kautta. Tämän kyselyn on tarkoitus tuoda lisäselvyyttä tilintarkastuksen odotuskuilu- käsitteeseen sekä tilintarkastajien omakohtainen näkemys sen määrästä. Lisäksi tarkoituksena on saada selvyyttä tilintarkastuksen odotuskuilun vaikutuksista heidän työhönsä ja tavoista joilla odotuskuilua voidaan vähentää.

Tutkimus koostuu viidestä pääkappaleesta. Ensimmäisenä on johdanto, jossa käsitellään tutkimusaiheen taustaa. Lisäksi kappaleessa määritellään tutkimusongelma, tutkimuksen tavoitteet ja rajaukset, tutkimusmenetelmä ja – aineisto sekä tutkimuksen rakenne. Toisessa kappaleessa käydään läpi mitä tilintarkastus on ja mitä siihen kuuluu lainmukaisesti. Kappaleessa käsitellään myös hyvää tilintarkastustapaa. Kolmannessa kappaleessa käsitellään tilintarkastuksen odotuskuilun käsitettä, ilmenemistä ja syitä siihen. Lisäksi tarkastellaan mahdollisia keinoja odotuskuilun kaventamiseen. Kappale perustuu täysin kirjallisuuteen ja artikkeleihin.

Neljännessä kappaleessa käydään empiiristä osiota läpi. Kappaleessa tarkastellaan toimiville tilintarkastajille suunnattua kyselyä ja heidän vastauksiaan. Viidennessä kappaleessa kootaan tutkimuksen aiemmat osiot yhteen ja muodostetaan niistä johtopäätöksiä.

2 TILINTARKASTUS

2.1 Tilintarkastuksen synty ja määritelmä

Yhteiskunnan kehittyminen on luonut tilintarkastusalan. Tuotantoyksiköt ovat järjestäytyneet yrityksiksi ja julkispuolen toimijoiksi. Toimivalle johdolle on annettu toimeksi näiden organisaatioiden tehtävien hoito. Toimivan johdon valvonta ja tarkkailu on pitänyt delegoida, koska omistajat eivät ole pystyneet välittömästi valvomaan ja tarkkailemaan toimivan johdon suoriutumista tehtävistään. Tilintarkastuksella on merkittävä rooli tässä tarkkailussa ja valvonnassa. Tilintarkastuksella on merkitystä myös muille kuin pelkästään toimeksiantajalle. Tilintarkastusta voidaan pitää yhteiskunnallisena toimintona, koska yritysten toiminnasta ja taloudellisesta tilanteesta tarvitsevat tietoa monet muutkin kuin vain omistajat tai esimerkiksi luotonantajat. (Aho & Vänskä 1996, 1)

Tilintarkastus on varsin nuori ammatti. Säänneltyä toimintana se kehittyi vasta 1800-luvulla Britanniassa. Syynä kehitykseen oli pääomien kasvun, teollisen vallankumouksen ja yritysten taloudesta annettavan informaation sekavat olosuhteet. Synkät taloudelliset tilanteet ovat usein johtaneet tilintarkastuksen kehittymiseen. 1900-luvun alkupuolella Yhdysvalloissa esiintyneet luottotappiot johtivat pankit vaatimaan asiakasyrityksiltään tarkastuslausuntoja koskien yritysten tilinpäätösten oikeellisuutta. Konkurssit ja tilinpäätöstietojen epäyhtenäisyydet saivat vuonna 1917 USA:n valtiovarainministerin julkaisemaan ensimmäiset ohjeet koskien tilintarkastusta. 1930-luvun pörssiromahdus johti Yhdysvalloissa arvopaperimarkkinalain säätämiseen, joka loi perustan pörssitoimintaa valvovalle elimelle. New Yorkin arvopaperipörssi asetti tilinpäätöksen vahvistamisen ehdoksi sen, että se oli tilintarkastettu. 1970- ja 1980-lukujen suuret konkurssit ja skandaalit saivat kongressin tutkimaan tilintarkastuksen soveltuvuutta ja tehokkuutta. Tutkimukset johtivat tilintarkastajien velvollisuuksien lisäämiseen ja tilintarkastuksen normiston uusimiseen. (Riistama 1999, 18) Suomessa tilintarkastuksen historia voidaan jakaa kolmeen osaan: tilintarkastusinstituution rakentumisen kausi (1895 – 1950), vakiintumisen kausi (1951 – 1985) sekä kansainvälistymisen ja julkisuuden kausi (alkaen 1986) (Kosonen 2005, 9)

Maailmalla on esitetty tilintarkastuksesta monenlaisia määritelmiä. Monet Yhdysvaltojen ja Britannian tilintarkastusstandardit korostavat tilintarkastajan käsityksen ilmaisemista tarkastamastaan aineistosta tilintarkastuksen tavoitteena. IFAC (International Federation of Accountants) on esittänyt seuraavanlaisen määritelmän tilintarkastuksesta: ”Tilintarkastus on minkä tahansa kokoisen tai lakisääteisen muodon omaavan ansaintataloudellisen tai muun talousyksikön tilinpäätöksen tai siihen verrattavan informaation riippumattonta tutkimista, jonka tarkoituksena on käsityksen ilmaiseminen tutkitusta tilinpäätöksestä tai siihen rinnastettavasta informaatiosta.” American Accounting Association (AAA) määrittelee tilintarkastuksen seuraavanlaisesti: ”Tilintarkastus on järjestelmällinen tapahtumasarja, jonka tarkoituksena on tilintarkastajasta riippumattomalla [objektiivisellä] tavalla kerätä näyttöä taloudenhoidon toimia ja tapahtumia koskevien tietojen totuudellisuudesta ja arvottaa sitä sekä selvittää, miten nämä tiedot vastaavat niiden esittämiseksi asetettuja tavoitteita sekä viestiä tuloksista niistä kiinnostuneille.” [Riistama 1999, 19–21; Dunn 1996, 7]

2.2 Hyvä tilintarkastustapa

Tilintarkastuslain 22 §:n mukaan tilintarkastaja on velvollinen toimimaan hyvän tilintarkastustavan mukaisesti kaikkia tehtäviä suorittaessaan. Lisäksi lain samassa kohdassa sanotaan, että tilintarkastajan on toimittava yhtiömiesten tai muiden vastaavien antamien ohjeiden mukaisesti, paitsi jos ne ovat lainvastaisia tai muiden sääntöjen tai tapojen vastaisia. Hyvään tilintarkastustapaan kuuluu muun muassa velvollisuus suorittaa tilintarkastus hyvän tilintarkastustavan edellyttämässä laajuudessa. Laissa ei määritellä tarkasti, millaista hyvä tilintarkastustapa on, eikä sitä pystytä yksiselitteisesti määrittelemään. Eräs määritelmä hyvälle tilintarkastustavalle on ne tavat, joita huolellinen ammattihenkilö yleisesti noudattaa tilintarkastustyössään. (Horsmanheimo 1998, 41) Periaatteessa jokaisella tilintarkastajalla on hiljaisena tietona oma käsitys siitä, mitä hyvä tilintarkastustapa on (Virtanen 2003, 32). KHT-yhdistys julkaisee kuitenkin jäseniään sitovia suosituksia koskien hyvää tilintarkastustapaa. Tilintarkastajan eettisiä velvollisuuksia ovat muun muassa riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus sekä salassapitovelvollisuus (KHT-yhdistys 2006, 13–14). Tilintarkastajan on oltava ehdottomasti rehellinen ja vilpittömä kaikissa

tilintarkastajan ominaisuudessa suorittamissaan toiminnoissa (Aho & Vänskä 1996, 102). Lakien ja asetusten lisäksi hyvää tilintarkastustapaa koskevia lähteitä ovat alaa valvovien elinten, kuten viranomaisten, tuomioistuinten sekä tilintarkastuslautakunnan päätökset ja kannanotot, ammattikirjallisuus sekä ammattikunnan laatimat tilintarkastusalan suositukset (KHT-yhdistys 2002, 7)

Riippumattomuus on yksi tilintarkastuksen keskeisimmistä tekijöistä ja tärkeä paitsi ammatin harjoittamisen kannalta, myös järjestelmän ulkoisen uskottavuuden vuoksi (Luoma 2000, 5). Riippumattoman tilintarkastajan tulee olla itsenäinen ja puolueeton. Riippumattomuuden kokonaisuuteen kuuluu myös objektiivisuus. (Aho & Vänskä 1996, 103) Tilintarkastajan työntekoon eivät saa vaikuttaa hänen omat etunsa eivätkä sosiaaliset tai taloudelliset suhteet (Riistama 2000, 20). Riippumattomuus voidaan nähdä myös henkilökohtaisena asenteena, jonka perusteella tilintarkastaja toimii työssään rehellisesti ja objektiivisesti. Koska asennetta ei voi kunnolla mitata, tulee tilintarkastajan käyttäytyä niin, ettei hänen toimintansa muiden mielestä kyseenalaista hänen riippumattomuuttaan (Riistama 1999, 31–32). Dunn (1996, 20) jakaa riippumattomuuden kolmeen osaan: riippumattomuus tilintarkastustavan valinnassa, miten tätä tapaa noudatetaan ja kuinka yritys antaa dokumentit käyttöön, sekä riippumattomuus raportoinnissa. Riippumattomuutta tulee IFAC:n eettisen ohjeen 8.9 mukaan arvioida sen mukaan, mitä ”harkitseva ja asiaan perehtynyt kolmas osapuoli kaikkeen olennaiseen tietoon perehdyttyään ei perustellusti voisi pitää hyväksyttävänä.” Riippumattomuutta koskevien suositusten mukaan riippumattomuuteen on monia uhkatekijöitä, mutta niiden vähentämiseksi tai eliminoimiseksi on mahdollista käyttää varotoimia. (Lohi 2004, 11) Tilintarkastajan tuleekin luoda riippumattomuuden hallintaprosessi toimintansa tueksi. Hallintaprosessissa on ainakin seuraavat vaiheet:

1. uhkatekijöiden kartoitus ja uhkan tunnistaminen;
2. uhkan merkityksen arviointi;
3. varotoimista päättäminen;
4. johtopäätöksen tekeminen ja dokumentointi; sekä
5. varotoimien toimeenpano ja seuranta. (Lohi 2004, 12)

Jos varotoimillakaan ei uhkaa saada tarpeeksi pieneksi, on tilintarkastuslain riippumattomuutta koskevan 24 §:n mukaan tilintarkastajan kieltäydyttävä toimeksiannosta tai luovuttava siitä. (Lohi 2004, 11)

Tilintarkastajalta vaaditun ammattitaidon hankkiminen ja ylläpitäminen vaatii syvällisiä opintoja ja oman osaamisen jatkuvaa ylläpitämistä sekä edistämistä (Lohi 2004, 10). Tilintarkastaja ei saa ottaa vastaan tehtäviä, joista hän tietää, ettei pysty hoitamaan ammattitaitoisesti. Ammattitaitoisuuden ehdoton vaatiminen onkin yksi ammattikunnan luotettavuuden perustekijöistä. Lähtökohtaisesti tilintarkastajan ammattitutkinnon suorittaneella on tilintarkastajalta vaaditut taidot tarkastuksen suorittamiseen kaikenlaisissa yrityksissä. Tilintarkastajalla ei kuitenkaan välttämättä ole kokemusta kaikista toimialoista. (Aho & Vänskä 1996, 104) Niinpä tilintarkastajalle onkin tärkeätä kokemuksen kautta saatu kyky soveltaa oppimaansa erilaisissa tilanteissa (Lohi 2004, 10).

Tilintarkastajan ja tarkastuksen kohteena olevan yrityksen välinen luottamus on hyvän tilintarkastustavan eräs keskeisistä asioista. Tätä luottamusta suojataan tilintarkastajan salassapitovelvollisuudella. (Rekola 2002, 57) Lisäksi salassapitovelvollisuudesta määrätään tilintarkastuslain 26 §:ssä. Lain mukaan tilintarkastaja ei saa ilmaista ulkopuoliselle tarkastettavasta yhteisöstä suorittaessaan tietoonsa saamaa seikkaa, jos siitä voi aiheutua tarkastettavalle haittaa. Näitä asioita ovat esimerkiksi liike- ja ammattisalaisuudet (Rekola 2002, 58). Lain mukaan salassapitovelvollisuus ei kuitenkaan koske seikkaa:

- josta tilintarkastajan on ilmoitettava tai lausuttava lain nojalla;
- jonka ilmaisemiseen se, jonka hyväksi salassapitovelvollisuus on säädetty, antaa suostumuksensa;
- jonka viranomainen, tuomioistuin, tässä laissa tarkoitettu valvontaelin tai muu henkilö on lain perusteella oikeutettu saamaan tietoonsa; tai
- joka on tullut yleiseen tietoon.

Tilintarkastaja ei kuitenkaan saa antaa yleiseen tietoon tulevaa informaatiota ennen kuin yritys on sen antanut. Tarkastuksen aikana tilintarkastaja ei saa antaa tietoa tarkastuskohteesta tai tarkastuksensa tuloksista ulkopuolisille. Asiakkaan on pystyttävä kertomaan tilintarkastajalle

myös negatiiviset asiat yrityksestä. Jotta tämä on mahdollista, tarvitaan luottamusta molempien välille, jonka takia tarvitaan vaitiolovelvollisuudetta. Tilintarkastaja voi arvioida kielteisten asioiden laillisuuden ja oikeudenmukaisuuden sekä auttaa mahdollisuuksiensa mukaan vain, jos hän tietää asiasta. Kuitenkin, jos tilintarkastajalle kerrotaan luottamuksellisesti lainvastaisista asioista, on tilintarkastajan tuotava asia julki tilintarkastuskertomuksessaan. (Aho & Vänskä 1996, 105) Lisäksi salassapitovelvollisuuden ohittaa tilintarkastajan raportointivelvollisuus, eli tilintarkastuskertomuksessa on raportoitava siihen kuuluvat asiat, vaikka seikka sisältäisikin salassa pidettävän asian. Myöskin, jos tilintarkastuskohde antaa suostumuksen tiedon julkistamiseen, voi asian tuoda ilmi. Yleensä toimitusjohtajalta saatu lupa kelpaa, mutta joissakin tilanteissa tarvitaan hallituksen lupa. Tilintarkastajan on kuitenkin oltava tarkkana, koska saatu suostumus ei välttämättä riitä, jos tieto koskee osaksikaan kolmatta osapuolta. (Horsmanheimo 2005, 8).

Mikäli tilintarkastaja rikkoo ilman mainittuja poikkeuksia salassapitovelvollisuuttaan, tulee siitä hänelle mahdollisesti monia seurauksia. Tilintarkastaja voi saada huomautuksen tai varoituksen, ja vakavissa tapauksissa tilintarkastuslautakunta voi peruuttaa tilintarkastusluvan. Lisäksi salassapitovelvollisuuden rikkominen on laissa kriminalisoitu, ja rangaistuksena voi olla sakkoja tai jopa kaksi vuotta vankeutta. (Rekola 2002, 58)

2.3 Tilintarkastuskertomus

Tilintarkastajan tulee antaa jokaiselta tilikaudelta päivätty ja allekirjoitettu tilintarkastuskertomus. Se on annettava yhtiön hallitukselle vähintään kaksi viikkoa ennen kokousta, jossa tilinpäätöstä on esitettävä vahvistettavaksi. Tilintarkastuskertomuksessa on ilmoitettava, mitä tilinpäätössäännöstöä tilinpäätöksessä on käytetty sekä ilmoitettava kansainvälisten tilintarkastusstandardien noudattamisesta. (Paloniemi & Terho 2006, 27)

Lisäksi tilintarkastuskertomuksessa tulee olla

- tarkastuskohteen yksilöinti, eli nimi

- lausunto, antavatko tilinpäätös ja toimintakertomus noudatetun tilinpäätössäännösten mukaisesti oikeat ja riittävät tiedot yrityksen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, sekä ovatko tilikauden tilinpäätös ja toimintakertomus toistensa kanssa ristiriidattomia
- päiväys ja tilintarkastajan tai tilintarkastajien allekirjoitus sekä samassa yhteydessä osoite
- otsikko, josta käy ilmi että kyseessä on lakisääteinen tilintarkastuskertomus
- kuvaus yrityksen johdon vastuusta tilinpäätöksen tekemisessä ja esittämisessä
- toimeksiannon edellyttämä kohderyhmä (jäsenet, osakkeenomistajat jne.)
- kuvaus, josta käy ilmi tilintarkastajan vastuu tilintarkastuksen laajuudesta ja tilinpäätöstä koskevan mielipiteensä ilmaisemisesta kertomalla tilintarkastuksen sisältö sekä viittaamalla noudatettaviin erityisiin standardeihin ja muihin tilintarkastuksen normeihin. (Riistama 2007, 9-10)

Lausunto voi olla vakiomuotoinen, ehdollinen tai kielteinen. Vakiomuotoisessa on oikeat ja riittävät kuvat ja tiedot ovat ristiriidattomia. Ehdollinen lausunto annetaan, kun vakiomuotoista ei voida antaa, mutta tilintarkastusta rajoittavat seikat eivät ole niin huomattavia, että jouduttaisiin antamaan kielteinen tai avoin lausunto. Ehdollinen lausunto on vakiomuotoinen, mutta siinä on jokin edellytys. Jos tilinpäätös ei tuo riittävällä tavalla esiin tilinpäätöksen puutteellisuutta tai harhaanjohtavuutta, annetaan kielteinen lausunto. Jos tilintarkastaja ei ole voinut suorittaa tarkastusta riittävässä laajuudessa, annetaan avoin lausunto. (Paloniemi & Terho 2006, 27–28)

2.4 Tilintarkastuksen tavoitteet ja tehtävät

Yksi tilintarkastuksen tavoitteista on, että tilintarkastaja pystyy antamaan lausunnon, onko tilinpäätös sekä toimintakertomus laadittu kaikilta olennaisilta osilta voimassa olevien säännösten mukaisesti ja onko niissä kirjanpitolain tarkoittamalla tavalla oikeat ja riittävät tiedot tarkastuskohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Lisäksi tilintarkastajan tulee suorittaa hallinnon tarkastus. Hallinnon tarkastuksen tavoitteena on ottaa selvää

vastuuvollisten toiminnan lainmukaisuudesta ko. yhteisöainsäädännön säännösten perusteella. (KHT-yhdistys 2006, 13)

Uusi tilintarkastuslaki astui voimaan vuonna 2007. Tilintarkastuslaissa määrätään, että tilintarkastus sisältää yhteisön tai säätiön tilikauden kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen sekä hallinnon tarkastuksen (TTL 11 §). Lisäksi emoyrityksen tilintarkastajan on tarkistettava myös konsernitilinpäätös ja varmistuttava siitä, että konserniyritysten tilintarkastajat ovat suorittaneet tilintarkastuksen asianmukaisesti (TTL 12 §). Tilintarkastajalla on myös muita lakiin kuuluvia tehtäviä, ja mahdollisesti myös lakiin kuulumattomia, sopimukseen perustuvia tehtäviä (Horsmanheimo 1998, 38). Tilintarkastuslaissa on myös säännöksiä koskien seuraavia asioita: tilintarkastajien hyväksyminen ja rekisteröinti, tilintarkastuksen toimittamisvelvollisuus, tilintarkastuksen sisältö, tilintarkastajan riippumattomuus, esteellisyys, salassapitovelvollisuus yms., tilintarkastuksen ohjaus, kehittäminen ja valvonta sekä tilintarkastajan rankaiseminen (Riistama 2000, 12).

Tilintarkastusta koskeva ns. tilintarkastusdirektiivi vahvistettiin 11.10.2005. Tavoitteena direktiivillä on vahvistaa eri jäsenvaltioissa tehtyjen ja tarkastettujen tilinpäätösten luotettavuutta. Direktiivi sisältää muun muassa ammattietiikkaa, riippumattomuutta ja laadunvarmistusta koskevia säännöksiä. Direktiivin mukaan noteeratuissa yrityksissä vastuullista tilintarkastajaa täytyy vaihtaa seitsemän vuoden välein pakollisesti. Tilintarkastusyhteisöä ei kuitenkaan tarvitse vaihtaa. (Tilintarkastus Revision 2005, 90) Tilintarkastaja ei myöskään saa omistaa tilintarkastuskohteen osakkeita, eikä tilintarkastajan palkkio saa olla ehdollinen. Laaduntarkistusta tulee tehdä kuuden vuoden välein, yleisen edun kannalta tärkeissä yhteisöissä kolmen vuoden välein. Eurooppalaisen tilintarkastusalan valvontaa pyritään lisäämään, joka samalla lisää valvovien viranomaisten vastuuta. Aiemmin IASB:n IAS-standardit ovat olleet KHT-yhdistyksen suosituksia, mutta tilintarkastusdirektiivin myötä ne tulivat osaksi kansallista tilintarkastusta. (Horsmanheimo 2006, 14–15)

2.4.1 Tilinpäätöksen ja kirjanpidon tarkastus

Tilinpäätöksen tarkastuksen tavoite on, että tilintarkastaja voi ilmaista mielipiteensä siitä, onko tilinpäätös laadittu sovelletuksi ilmoitetun normiston mukaisesti (Riistama 2006, 23) Tilikauden tilinpäätös sisältää kirjanpitolain kolmannen luvun ensimmäisen pykälän mukaan tuloslaskelman, taseen, rahoituslaskelman ja liitetiedot. Rahoituslaskelma on sisällytettävä tilinpäätökseen, jos kirjanpitovelvollinen on julkinen osakeyhtiö tai tarpeeksi iso yksityinen osakeyhtiö tai osuuskunta (Fredriksson et al. 2005, 73–74). Kirjanpitolaissa ja yhteisöjä koskevassa erityislainsäädännössä säädetään tuloslaskelman, taseen, rahoituslaskelman ja liitetietojen sisällöstä. Kirjanpidolla tarkastuskohteena tarkoitetaan kirjanpitolain sekä säätiölain ja yhteisölakien lisäksi myös kaikkea esikirjanpitoa, johon kirjanpito perustuu. Näitä ovat esimerkiksi kassakirjanpito, varastokirjanpito sekä reskontrat. (Riistama 2000, 69).

Tilinpäätöstä tarkistettaessa tulee varmistaa että tase, tuloslaskelma ja liitetiedot täsmäävät kirjanpitoon ja siitä laadittuihin erittelyihin sekä että tilinpäätös täyttää siltä vaaditut esittämistavat ja asiajärjestykset. Lisäksi tulee tarkastaa, että tilinpäätös antaa oikeat ja riittävät tiedot kirjanpitolain mukaisesti. Tilintarkastajan tulee varmistaa, ettei yritystä uhkaa esimerkiksi konkurssi tai selvitystilaan joutuminen. Tämän hän voi tehdä muun muassa analysoimalla yrityksen kannattavuutta ja rahoituksen kehitystä. Tuloslaskelmaa tarkistettaessa tulee ottaa huomioon muun muassa pitkäaikaisten menojen jaksottaminen sekä onko eri erät sijoitettu oikein tuloslaskelman kaavaan, kuten esimerkiksi kuuluuko jokin asia liikevaihtoon vai liiketoiminnan muihin kuluihin. Tasetta tarkastaessa eräs keskeinen tehtävä on tase-erien arvostusten tarkastus (Riistama 2006, 23–25)

Tilintarkastajalla on periaatteessa kaksi tapaa todeta tilinpäätöksen oikeellisuus. Hän voi suorittaa saldotarkastusta, eli tarkastaa tilinpäätöksen tase- ja tuloslaskelmaeriä. Tällöin tilinpäätöksessä esitetyn erän oikeellisuus tarkastetaan fyysisin havainnoin, riittävän laajoin pistokokein, ulkopuolisilta saatujen vahvistusten perusteella sekä perusteellisella saldon tarkastuksella. Saldotarkastusta käytetään esimerkiksi pankki- ja kassavarojen sekä lainasaatavien tarkastukseen. Kokonaisvaltainen saldotarkastus on luotettavin tarkastustapa. Jos erä on mahdollista varmentaa ulkopuolisen tahon, kuten velkojan kanssa, ei tilintarkastajan tarvitse tarkastaa muilla tavoilla

oikeellisuutta. Ulkopuolisen antamaa vahvistusta pidetään varminpana todisteena. (Aho & Vänskä 1996, 68)

Monia tase- ja tuloslaskelmaeriä ei kuitenkaan ole mahdollista tarkastaa kokonaisvaltaisella saldotarkastuksella. Tällöin käytetään toista tarkastamistapaa, sisäisen tarkastuksen tarkastamista. Jos voidaan varmistua, että yrityksen sisäinen kontrolli toimii kunnolla ja johtaa oikeaan kirjaamiseen sekä riittävän raportoinnin, voidaan vähentää saldotarkastusta. Tilintarkastaja voi varmistaa sisäisen tarkastamisen toimivuuden todentamalla yksittäisiä eriä, esimerkiksi saatavia asiakkailta. (Aho & Vänskä 1996, 68–69)

Tilinpäätöksen tarkastuksen tulee olla tarpeeksi perusteellista, jotta tilintarkastaja pystyy kertomaan, onko tilinpäätös laadittu säännösten mukaisesti sekä antaako tilinpäätös oikeat ja riittävät tiedot kirjanpitolain mukaan yrityksen tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (Paloniemi & Terho 2006, 28).

2.4.2 Toimintakertomuksen tarkastus

Toimintakertomus ei enää ole suoranainen osa tilinpäätöstä, mutta ne ovat läheisessä yhteydessä toisiinsa vieläkin. Toimintakertomus on liitettävä tilinpäätökseen, jos yhtiön liikkeeseen laskemat arvopaperit ovat julkisen kaupankäynnin kohteena tai jos yritys on tarpeeksi iso (Fredriksson et al. 2005, 74). Tilintarkastajan on tarkastettava, löytyykö tilinpäätöksestä ja toimintakertomuksesta tilinpäätössäännösten mukaiset oikeat ja riittävät tiedot yhteisön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta, ja ovatko tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tiedot keskenään yhtenäiset. Jotta nämä lausunnot voidaan antaa, täytyy tilintarkastajalla olla riittävää toimialan tuntemusta yleisen taloudellisen tiedon lisäksi. Tilintarkastajan on tarkastettava, että toimintakertomuksesta löytyy riittävät ja loogiset perusteet toimintakertomuksessa vaadittuihin asioihin, kuten tulevaa kehitystä koskeviin arvioihin. (Riistama 2006, 26)

2.4.3 Hallinnon tarkastus

Hallintona pidetään tyypillisesti toimitusjohtajaa, hallituksen ja hallintoneuvoston jäseniä sekä heidän varamiehiään. Anglosaksisissa maissa hallinnon tarkastus kuuluu yhteen tilinpäätöksen ja kirjanpidon tarkastuksen kanssa. Omana käsitteenä hallinnon tarkastus on Pohjoismaalainen käsite. (Aho & Vänskä 1996, 70) Tilintarkastus on kuitenkin kokonaisuus, eikä hallinnon tarkastus ole erillinen toiminto muusta tilintarkastuksesta (KHT-yhdistys 2002, 15). Hallinnon tarkastus ei ole tarkoituksenmukaisuudentarkastusta, vaikka usein niin luullaan. Siihen on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota (Riistama 1999, 249). Hallinnon tarkastuksen päätehtävänä voidaan pitää johdon toiminnan laillisuuden valvomista. Tarkastuksen tavoitteena on varmistaa hallinnon toimiminen yhtiöjärjestyksen tai vastaavan sekä sitä koskevan erityislainsäädännön mukaisesti. Hallinnon tarkastukselle ei ole tarkkoja sääntöjä. (Aho & Vänskä 1996, 70–72) Koivun (2007, 19) mukaan hallinnon tarkastamisen syitä ovat muun muassa: sijoittavat saavat varmennusta sijoituspäätöksiinsä, tarkastaminen vahvistaa good governance- suositusten noudattamista listayhtiöissä ja lisäksi ylin johto saa varmennusta toiminnalleen.

Hallinto tulee tarkastaa riittävässä laajuudessa, ja hallinnon tarkastukseen kuuluu esimerkiksi:

- säännösten ja määräysten noudattamisesta käydyt keskustelut ja tiedustelut johdon kanssa
- perehtyminen organisaatioon, sisäiseen kontrolliin, työnjakoon ja valtuutuksiin
- vakuutusturvaan perehtyminen
- vakuuksien ja rasiusten tarkastus
- hallituksen kokouksien ja yhtiökokouksien pöytäkirjojen tutkinta
- sopimusten ja sitoumusten läpikäynti
- kaupparekisteri- ja yhtiöjärjestysasioiden tarkastus
- viranomaiskirjeenvaihdon ja -tilitysten tarkastus. (KHT-yhdistys 2002, 15)

Aho & Vänskä (1996, 72) jakavat hallinnon tarkastuksen kahteen osaan: yhteisöä ja säätiötä koskevan lainsäädännön noudattamisen tarkastukseen ja yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen sekä säätiön sääntöjen noudattamisen tarkastukseen. Ensimmäiseen kuuluu johdon yleinen huolellisuusvelvollisuus, ja sen tarkastukseen kuuluvat seuraavat seikat:

- onko yrityksen organisaatio sille sopiva ja toimiiko se, kuten on tarkoitus;
- onko hallitus tehnyt kunnolliset valvontajärjestelmät varainhoitoon ja kirjanpitoon;
- onko yhtiön johto, eli käytännössä toimitusjohtaja, huolehtinut kirjanpidon lainmukaisuudesta ja varainhoidon järjestämisestä luotettavalla tavalla.

Jos tilintarkastaja havaitsee puutteita, joiden takia yleinen huolellisuusvelvoite ei täyty, on hän velvollinen raportoimaan siitä. Yllä mainittujen yleisten huolellisuusvelvoitteiden lisäksi johdolla on muita lainmukaisia velvollisuuksia, kuten esimerkiksi erilaisten tiedotteiden anto. Nämä muut velvoitteet kuuluvat myös hallinnon tarkastukseen. (Aho & Vänskä 1996, 75–78)

Yhtiöjärjestyksen, yhtiösopimuksen sekä säätiön sääntöjen noudattamisen tarkastus kuuluu myös hallinnon tarkastukseen. Näitä tarkastetaan sääntöihin kuuluvien määräysten mukaan. Tarkastus on varsin yksinkertaista, koska joko johto toimii määräysten mukaisesti tai sitten ei toimi. (Aho & Vänskä, 79)

2.4.4 Lakisääteiset erityistehtävät

Lakisääteiset erityistehtävät ovat sellaisia tilintarkastajan tehtäviä, joiden seurauksena ei synny tilintarkastuskertomusta vaan lausunto tai todistus. Säädösten ja viranomaismääräysten lisäksi tilintarkastajilta voidaan pyytää erilaisia lausuntoja, johtuen tilintarkastajan taloudellisesta asiantuntemuksesta. Lakisääteisiä erityistehtäviä ovat esimerkiksi lausunnot yhtiökokoukselle, todistukset rekisteriviranomaisille, riippumattomana asiantuntijana toimivan hyväksytyt tilintarkastajan lausunnot sekä muut lakeihin perustuvat tehtävät. [KHT-yhdistys 2002, 21–22; Horsmanheimo 1998, 41]

Osakeyhtiölain nojalla tilintarkastajan tulee tietyissä tilanteissa antaa lausunto yhtiökokoukselle koskien yhtiön taloudellista tilaa. Muita tilanteita ovat muun muassa omien osakkeiden lunastaminen, erityyppiset osakepääoman korotus- tai alentamistilanteet sekä sulautuminen tai

jakautuminen. Lausuntojen tavoitteena on varmistaa, että johdon laatima selvitys antaa oikeat ja riittävät tiedot. (KHT-yhdistys 2002, 22–23) (Aho & Vänskä 1996, 158–159)

Tilintarkastajat antavat todistuksia tuomioistuimille ja kaupparekisteriviranomaisille, jotta saadaan varmuus rekisteröityjen tietojen olevan luotettavia ja että asiaan liittyviä lain säännöksiä on noudatettu. Näitä todistuksia annetaan muun muassa kun tarvitaan todistus osakepääoman maksusta yhtiötä perustettaessa tai uusmerkinnässä, sulautumisen tai jakautumisen täytäntöönpanon seurauksena omaan pääomaan merkittävästä määrästä, tai kun tarvitaan todistus tuomioistuimelle selvitystilaa lopetettaessa, että kaikki velat on maksettu. (KHT-yhdistys 2002, 22)

Osakeyhtiölain mukaisesti tilintarkastajilla on riippumattoman asiantuntijan toimia. Tällaisena asiantuntijana voi toimia vain auktorisoitu tilintarkastaja. Lisäksi tehtävään valitun tarkastajan tulee aina arvioida esteellisyytään sekä riippumattomuuttaan ennen tehtävään suostumista. Tehtävät ovat lausunnon antamisia osakeyhtiöissä, ja ne liittyvät aina omaisuuden arvon arvioimiseen. Tarkoituksena on varmistaa, että yhtiöön tuleva omaisuus vastaa arvoltaan siitä annettavaa vastiketta ja että tiedot ovat luotettavia. Riippumattoman asiantuntijan lausuntoja annetaan muun muassa:

- osakepääomaksi sijoitettavan pääoman arvosta;
 - jakautuvan yhtiön omaisuuden sekä vastikkeen arvostuksesta jakautumisen yhteydessä;
 - sulautumisessa siirtyvästä vastikkeesta ja omaisuudesta sekä vastaanottavalle yhtiölle velkojen maksun vaarantumisesta;
 - yksityisestä julkiseksi osakeyhtiöksi muutettaessa yhtiön sidotusta pääomasta.
- (KHT-yhdistys 2002, 23–24)

Muita lakiin perustuvia lausuntoja ja selvityksiä ovat esimerkiksi:

- yrityssaneerauslain nojalla selvitys velallisen taloudellisesta tilasta;
- lausunto muutettaessa avoin- tai kommandiittiyhtiö osakeyhtiöksi

- lausunto listalleotto- tai tarjousesitteessä olevista tarkastetuista tilinpäätöstiedoista arvopaperimarkkinalain nojalla;
- lausunto pro forma – informaatiosta. [KHT-yhdistys 2002, 24; Riistama 1999, 398]

2.4.5 Konsultointi

Tilintarkastusyrietykset tarjoavat nykyään muita kuin tarkastustehtäviä huomattavasti enemmän kuin ennen. Yksi syy tähän on tilintarkastusalan kiristynyt kilpailutilanne, jonka takia tilintarkastuksesta saatavat katteet ovat supistuneet. (Riistama 2007, 44) Usein tilintarkastaja on lähin saatavilla oleva ns. ulkopuolinen asiantuntija, joka myös tietää yrityksestä, joten voidaan nähdä voimavarojen tuhlaukseksi olla hyödyntämättä hänen asiantuntemustaan (KHT-yhdistys 2002, 25). Konsultointitehtäviin kuuluu erilaisia toimeksiantoja. Yleensä lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluu jonkin asteista neuvontaa, mutta kun neuvontatoiminta ei laajuutensa tai laatunsa puolesta ole tavanomaista, on kyseessä erillinen konsultointitoimeksianto. (Horsmanheimo 1998, 41)

Tilintarkastajan omalle asiakkaalleen tarjoamissa neuvonta- ja konsultointipalveluissa on nähtävissä kaksi ongelmaa: tilintarkastajan tai hänen tilintarkastusyhteisönsä palvelut johtavat tilanteeseen, jossa tilintarkastaja joutuu tarkastamaan itsensä tai tilintarkastusyhteisönsä suosittamaa toimintatapaa tai menettelyä sekä se, että oheispalveluista saatava tulo muodostuu niin olennaiseksi, että se aiheuttaa uhkan tilintarkastajan riippumattomuudelle (Riistama 2007, 43) Tilintarkastajaa koskevat velvollisuudet hyvän tilintarkastustavan noudattamiseen konsultointitehtävissä ovat kuitenkin hiukan pienemmät kuin lakisääteisessä tarkastuksessa (Horsmanheimo 1998, 41). Konsultoinnissa on ehdottoman tärkeää, ettei tilintarkastaja osallistu yrityksen päätöksentekoon (KHT-yhdistys 2002, 27).

Konsultoinniksi lasketaan esimerkiksi tilintarkastajan antama veroneuvonta, sisäisen valvonnan ja laskentatoimen alalla tehtävä, lakisääteiseen tilintarkastukseen kuulumaton selvitystyö sekä erikoistilintarkastus. Erikoistilintarkastuksia ovat esimerkiksi konkurssipesien teettämät

erikoistarkastukset takaisinsaanti-, vahingonkorvaus- ja muiden kannemahdollisuuksien selvittämiset. (Horsmanheimo 1998, 41) Suurasiakkaat eivät yleensä tarvitse pysyvästi tilintarkastajien oheispalveluja, koska niiltä löytyvät tarpeelliset resurssit. Sen sijaan harvoin esiintyvissä ja kertaluonteisissa tilanteissa, kuten yritysjärjestelyissä, käyttävät suurasiakkaat tilintarkastajien konsultointipalveluja. Pienyrittäjillä on tarvetta saada neuvoja monissa hallinto- ja talousasioissa johtuen siitä, etteivät ne kuulu yrittäjien keskeisiin taitoihin. Oheispalveluita, joita tilintarkastajat voivat tarjota vaarantamatta riippumattomuuttaan, ovat muun muassa neuvonta liittyen kirjanpitolainsäädännön ja kirjanpitolautakunnan yleisohjeiden ja lausuntojen noudattamiseen, verotukseen liittyvät neuvot ja yhteisö- sekä verolainsäädännön muutoksista tiedottaminen. Palvelut, jotka auttavat yrityksiä noudattamaan lakeja ja määräyksiä, eivät yleensä vaaranna tilintarkastajan riippumattomuutta. (Riistama 2007, 44–45)

2.5 Pk-yritysten tilintarkastuksessa huomioonotettavat seikat

Mikro- ja pk-yrityksen osuus kaikista yrityksistä on noin 99 %, ja ne työllistävät suurimman osan työntekijöistä.. Myöskin lakisääteisistä tilintarkastuksista suurin osa tehdään pk-yrityksissä, joten kyseessä ei ole marginaali-ilmiö. (Rehn 2005, 18) Pienen yhtiön tilintarkastaminen ei eroa siinä mielessä juuri isojen yhtiöiden tarkastuksesta, että tilintarkastajilla on samat velvollisuudet ja vastuut niin pienten kuin isojenkin yhtiöiden tarkastuksessa. Tilintarkastajalla tulee olla sama kelpoisuus suorittaa tarkastus, lukuun ottamatta aivan pienempiä yrityksiä, joissa voi olla vielä maallikkotilintarkastaja. Lisäksi tilintarkastus on suoritettava samalla tavalla hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. [Koskela 2005, 21; Koskela 1990, 31] Kuitenkin, pörssiyritysten tulee tehdä tilinpäätöksensä IFRS-standardien mukaisesti, kun taas pienempien yritysten ei tarvitse. Nyt ollaan kuitenkin tuomassa myös pienemmille yrityksille mahdolliseksi tehdä tilinpäätöksensä kevennetyn IFRS-normiston mukaisesti. (Tiihonen & Suomela 2007, 26)

Tilintarkastajan kannalta pienten yritysten tarkastuksessa on seuraavia seikkoja, jotka kannattaa ottaa huomioon:

- omistajat haluavat usein tietoa veroista ja voitonjaosta tilintarkastuksen yhteydessä;

- hallinnolliset menettelytavat ovat usein vähäisiä (Koskela 2005, 21);
- kirjanpito on ulkoistettu, eli käytetään tilitoimistoa;
- yrityksissä ei ole kunnollista sisäistä tarkastusta; ja ehkä tärkeimpänä,
- pienissä yrityksissä samat henkilöt ovat usein omistajia ja toimivat johtajina. (Satopää 2007, 41)

Tilintarkastajan on syytä ottaa nämä seikat huomioon tilintarkastussuunnitelmassaan ja tarkastusohjelmassaan (Koskela 2005, 21). Erään tutkimuksen mukaan tilintarkastajat eivät kuitenkaan pk-yrityksiä tarkastaessaan merkittävästi suunnittele toimeksiantokohtaisesti tarkastusta, eivätkä myöskään dokumentoi oletetulla tavalla. Sen sijaan he keskittyvät tarkastuksen moitteettomaan läpivientiin. (Satopää 2007, 42–43) Tilintarkastajan kuitenkin on kiinnitettävä huomiota vähäisen sisäisen kontrollin aiheuttamiin riskeihin. Tilinpäätöksen epäjohtonmukaisuuksia pyritään usein havaitsemaan toteuttamalla analyyttistä tarkastusta, eli suhdelukujen ja kehityssuuntien analysointia. Mikäli yritys hoitaa itse kirjanpidon, on tilintarkastajalla suurempi rooli ulkopuolisena taloushallinnon asiantuntijana, koska hän on ainoa ulkopuolinen, joka säännöllisesti tarkastaa yritystä. (Koskela 2005, 21–22)

Osakeyhtiölain mukaan pienten ja suurten yritysten hallintojen tulee menetellä samalla tavalla. Tästä syystä hallinnon virheet liittyvät usein muutosäännöksiin. Usein esimerkiksi pöytäkirjat laaditaan minimivaatimusten mukaan, jos edes niidenkään. Hallinnolliset virheet saattavat johtaa välittömiin kustannuksiin, esimerkiksi omistusjärjestelyissä, joissa yli puolet omistuksesta vaihtuu. Tällöin menetetään vahvistetut tappiot. (Koskela 2005, 22)

Verotukseen liittyvät kysymykset kiinnostavat pienten yritysten johtoa, koska usein he myös omistavat yrityksen. (Koskela 1990, 85) Tilitoimistoilta ja tilintarkastajilta kysytäänkin usein konsultointia voitonjakoon liittyvästä verosuunnittelusta, koska jokaiselle yritykselle on omanlaisensa optimaalinen voitonjakomalli riippuen yhtiön ominaisuuksista. Yrittäjää kiinnostavia verotukseen liittyviä asioita ovat myös:

- edustuskulut
- autoetukysymykset

- ulkomaanmatkat
- veneet, lahjat, vapaa-ajankiinteistöt, työvaatteet
- omien osakkeiden lunastus, sukupolven vaihdos. (Koskela 2005, 22)

Pienissä yrityksissä pyritään harvoin keinotekoisesti parantamaan tulosta. Sen sijaan tuloksen heikentäminen verotuksen takia on tavallisempaa. Tähän pyritään lykkäämällä tulokirjauksia, jouduttamalla menokirjauksia sekä kirjaamalla aktivoitavia menoja kuluiksi. Koska pienissä yrityksissä on yleensä heikko sisäinen tarkastus, pääsee yrityksissä tapahtumaan varoja koskevia väärinkäytöksiä. Lisäksi yrityksissä pääsee syntymään vaarallisia yhdistelmiä, jossa taloushallinnosta vastaava henkilö käsittelee ja maksaa laskut ja mahdollisesti vielä kirjanpidonkin. Tällöin hän voi esimerkiksi maksaa itselleen kuukausipalkkaansa kahden viikon sykleissä muiden työntekijöiden palkkojen yhteydessä, saaden näin tuplapalkkaa. Näissä tilanteissa omistajan onkin oltava erityisen tarkkana huomataksaan väärinkäytökset. Myös tilintarkastajan tulee olla valppaana, mutta koska hän ei hoida yrityksen juoksevaa toimintaa, on hänen vaikeampi tunnistaa väärinkäytös. (Koskela 2005, 23)

3 TILINTARKASTUKSEN ODOTUSKUILU

3.1 Yleistä

Tilintarkastuksen perustehtävä on riippumattomana annettu luotettava ja objektiivinen tilintarkastuslausunto, eli siis toimia varmentajana. Tarkoituksena on kohtuullisella varmuudella tarkastaa, ettei tilinpäätösinformaatiossa ole suuria virheitä (Saarinen 2005, 5). Tehtävänä on siis valvoa, että yritys toimii lainmukaisesti ja myös tarvittaessa neuvoa, miten asiat pitää lainmukaisesti tehdä. Tilintarkastukseen keskeiset säännökset löytyvät tilintarkastuslaista kohtuullisen selvästi, mutta silti tilintarkastajilta odotetaan joskus liikaa. Tilintarkastaja toimii yrityksen omistajien ulkopuolisena luottohenkilönä. Henkilöt, jotka eivät ole perehtyneet tarkasti, odottavat tilintarkastukselta enemmän kuin laki vaatii tai sallii. Tätä odotusta kutsutaan tilintarkastuksen odotuskuiluksi. Odotuskuilu saattaa aiheuttaa pettymyksiä niille, keillä on perusteettomia odotuksia tilintarkastustyötä kohtaan. (Horsmanheimo 1998, 38)

Tilintarkastuksen odotuskuilu on yleismaailmallinen ilmiö, sitä havaitaan ympäri maailman. Englanninkielinen termi tilintarkastuksen odotuskuilulle on expectation gap. Liggio oli ensimmäinen, joka käytti tilintarkastuksen yhteydessä käsitettä expectation gap (Koh & Woo 1998, 147). 1970-luvun alusta lähtien tilintarkastusammatti on ollut paineen alla ja julkisten hallintojen sekä tilinpäätösinformaation käyttäjien silmälläpidon alla (Giacomino 1994, 31). Yhdysvalloissa tämä ilmiö tunnistettiin 1970-luvulla Cohen Komission raportissa, jonka mukaan yleisön odotukset tilintarkastuksesta olivat suuremmat kuin mitä he kokivat siitä saavansa. (Hussain 2003, 67) Tilintarkastusammattikunta on joutunut vastaamaan ainakin kolmeen odotuskuiluaaltoon. Ensimmäinen oli 1980-luvun säästö- ja lainafiasko, toinen oli 1990-luvun ”it-kupla” ja sen jälkeinen romahdus ja kolmanneksi voidaan sanoa Wall Streetin kovaa tulosta tehneet yritykset, joiden tilinpäätöstiedot olivat väärennetyjä, kuten Enron. (Hayes 2006, 69)

Tilintarkastuksen odotuskuilu on ammatissa laajasti tunnettu käsite. Liggio määritteli tilintarkastuksen odotuskuilun riippumattoman tilintarkastajan ja tilinpäätösanalyysien käyttäjien

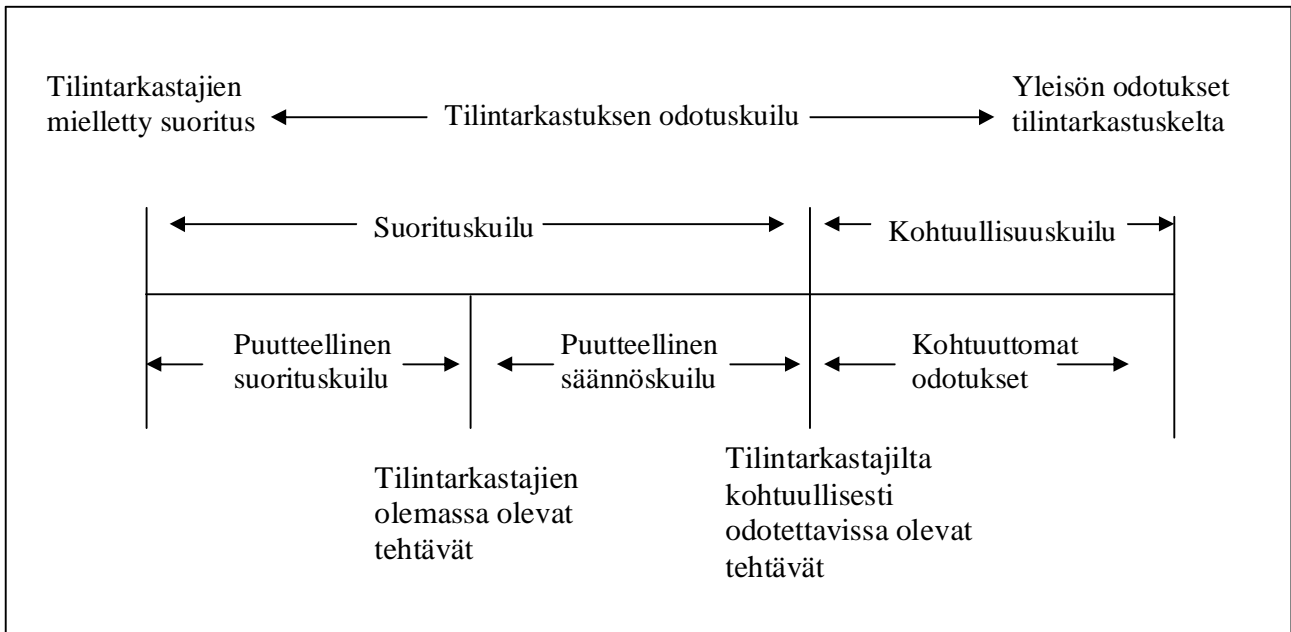
erona odotetussa suoritusasossa (Boyd & Boyd & Boyd 2001, 57). Cohen Komission mukaan tilintarkastuksen odotuskuilu tarkoitti sitä eroa, joka muodostuu tilintarkastajien käsityksestä heidän roolistaan ja tilinpäätösten käyttäjien välillä (Giacomino 1994, 31). Hussain (2003, 67) näkee odotuskuilun olevan ero siinä, mitä yleisö ja tilinpäätösten käyttäjät uskovat tilintarkastajien vastuiden olevan verrattuna siihen, mitä tilintarkastajat itse pitävät vastuunaan. On esitetty myös näkemys, jonka mukaan odotuskuilu johtuu yrityksen eri sidosryhmien olettamuksista tilintarkastuksesta, jotka eivät aina täyty (Troberg & Viitanen 2001, 11). Jennings et al.(1993) mukaan odotuskuilu tarkoittaa yleisön odotuksia tilintarkastusammattista verrattuna siihen mitä tilintarkastus itse asiassa tarjoaa (Koh & Woo 1998, 147). Hooks (1992) esittää odotuskuiluksi sitä kahtiajakoa, mitä tilintarkastajat ovat vaikuttaneet lupanneen ja miten he ovat täyttäneet lupauksensa (Lee 1994, 30).

On paljon viitteitä, joiden mukaan yleisö odottaa tilintarkastajien huomaavan petokset ja raportoivan niistä, kun taas tilintarkastajat eivät hyväksy petosten etsimistä ensisijaiseksi tehtäväkseen (Papadakis 2003, 6). Myös Dunnin (1996, 48) mukaan maailmalla on ollut paljon viittauksia siitä, etteivät tilintarkastusten ”käyttäjät” ymmärrä kunnolla tilintarkastuksen syitä ja sen tehtäviä. Australiassa tehdyn tutkimuksen mukaan investoijilla oli monia käsityksiä tilintarkastajien tehtävistä. Suurimman osan mielestä tilintarkastajan tehtävä oli varmistaa, ettei yrityksessä ole tehty petoksia. Tilintarkastusta tehdessä välillä tulee vastaan tahallisia tai tahattomia puutteita ja virheitä. Jos virhe on tahallinen, on kyseessä väärinkäytös. Tilintarkastajan ensisijainen tehtävä ei kuitenkaan ole etsiä virheitä ja väärinkäytöksiä, vaan niiden estäminen kuuluu johdon tehtäviin. (Saarinen 2005, 5) Lisäksi luultiin mm., että tilintarkastajan tehtävänä oli tarkistaa, että yritysjohto oli tehnyt lakisääteiset tehtävänsä ja varoittaa johdon tehottomuudesta. Kuitenkin, jos yritysjohto on tilintarkastajan mielestä toiminut törkeän huolimattomasti ja hänen käsityksen mukaan rikkonut lakia, tulee siitä kertoa tilintarkastusraportoinnissa (Horsmanheimo 1998, 39). Kun yleisö ei tiedä, mitä tilintarkastustyö on, voivat he odottaa vääriä asioita, ja kun tilintarkastaja ei teekään näitä asioita, laskee hänen uskottavuutensa. (Dunn 1996, 48)

Tilintarkastuksen odotuskuilu johtuu useista eri syistä. Syyksi on esitetty muun muassa itsenäisen tarkastussysteemin ja melko vähäisen julkisen vallan väliintulon ristiriitaa (Koh & Woo 1998, 148). Muita esitettyjä syitä ovat esimerkiksi:

- tilintarkastuksen luonne on kokonaisuudessaan ns. todennäköinen, eli tilintarkastus ei tuo täyttä varmuutta;
- yleisö on osittain tietämätön, sillä on vääriä oletuksia ja liian suuria odotuksia tilintarkastuksesta;
- tilintarkastustyön arvioiminen pohjautuen tietoon, jota tilintarkastajalla ei ollut tehdessään tilintarkastusta;
- tilintarkastuksen velvollisuuksien evoluutiomainen kehittyminen, joka aiheuttaa viipymää reagoimisessa muuttuviin odotuksiin;
- yrityskriisit, jotka johtavat uusiin odotuksiin ja vaatimuksiin; sekä
- ammattikunnan pyrkimys kontrolloida odotuskuilu-väittelyn suuntaa ja lopputulosta, jotta vallitseva tila jatkuisi. [Shaikh & Talha 2003, 517; Gay, Schelluch, Baines 1998, 472]

Porter (1993) mukaan aikaiset määritelmät tilintarkastuksen odotuskuilusta, kuten Liggion (1974) ja Cohen komission (1978), ovat liian kapeita selityksiä ilmiöstä. Niissä ei oteta huomioon, että tilintarkastajat eivät välttämättä saa suoritettua ”odotettua tarkastusta” tai sitä tasoa, joka heidän pitäisi saavuttaa. Näiden määritelmien mukaan ala-arvoinen tarkastus ei ole mahdollista. On esitetty, että tilintarkastuksen kritisoitu kuilu on yleisön odotus tilintarkastuksesta verrattuna siihen, mitä yleisö mieltää saavansa tilintarkastukselta. Tätä voidaan kutsua myös suorituksen odotuskuiluksi: kuilu yleisön odotuksista tarkastuksesta verrattuna tilintarkastajien suoritukseen. Täten voidaan sanoa, että odotuskuilussa on kaksi suurta tekijää: ”reasonableness gap” ja ”performance gap”, joka voidaan jakaa kahteen osaan: ”deficient standards” ja ”deficient performance”. (Porter 1993, 50) Suomennettuna nämä ovat kohtuullisuuskuilu sekä suorituskuilu. Suorituskuilun osat ovat puutteellinen säännöskuilu sekä puutteellinen suorituskuilu (Troberg & Viitanen 2001, 11). Tämän mallin mukaisesti Porter (1993) tutki tilintarkastuksen odotuskuilua. Suomessa Troberg & Viitanen (1999) tutkivat Porteria (1993) mukaillen odotuskuilua.

Kuvio 1. (Porter 1993, 50)

Kuviosta 1 ilmenee Porterin tarkoittama tilintarkastuksen odotuskuilun jaottelu. Odotuskuilun osiot käydään lävitse tarkemmin seuraavassa kappaleessa.

3.2 Odotuskuilut

3.2.1 Puutteellinen suorituskuilu

Puutteellinen suorituskuilu tarkoittaa, että tilintarkastaja on yleisön mielestä suorittanut olemassa olevien säännösten mukaisen tarkastuksen puutteellisesti [Porter 1993, 50; Boyd & Boyd & Boyd 2001, 57] Porterin (1993) mukaan yleisö näki tilintarkastajien puutteellisiksi suorituksiksi seitsemän asiaa:

- ilmaista huolensa yrityksen jatkuvasta olemassaolosta tilintarkastuskertomuksessaan,
- tuoda esiin tahallinen tilinpäätösinformaation vääristely kertomuksessaan,
- tuoda ilmi kertomuksessaan laittomat toimenpiteet, jotka suoraan vaikuttavat yrityksen tilietoihin,

- tuoda esiin kertomuksessaan yritysjohdon väärinkäytökset yrityksen varoista,
- havaita yritysjohdon tekemät varkaudet yrityksen varoista,
- havaita yrityksen toimihenkilöiden laittomat toimet, jotka suoraan vaikuttavat yrityksen tilitietoihin, sekä
- havaita myös muiden kuin yrityksen johtoportaalle varkaudet. (Porter 1993, 58)

Edellä mainituista puutteista viittä viimeistä tehtävää tilintarkastajat eivät pitäneet nykyisinä tehtävinään. Tämä seikka voi selittää miksi yleisön mielestä tilintarkastajat eivät suoriutuneet näissä tehtävissä hyvin. Kahta ylintä seikkaa kohtaan yleisöllä oli kuitenkin eniten tyytymättömyyttä, ja ne tilintarkastajat tunnustivat tehtävikseen. (Porter 1993, 59) Puutteellisen suorituskuilun osuus koko tilintarkastuksen odotuskuilusta oli 16 % (Dixon & Woodhead & Sohlman 2006, 295). Kaikki neljä suurinta tyytymättömyyden kohtaa liittyvät tilintarkastuskertomuksen tiedonantoon. Tämän mukaan yleisön mielestä heitä informoidaan riittämättömästi yritysten epäsuotuisista tilanteista ja tapahtumista (Porter 1993, 59).

Trobergin & Viitasen (1999) tutkimuksen mukaan suurimmat seikat, jotka vaikuttivat puutteelliseen suorituskuiluun, olivat:

1. huomata ja raportoida yrityksen henkilökunnan tekemät laittomuudet, joilla on suora vaikutus tilinpäätökseen;
2. tarkastaa ja raportoida, että tarkastettavan yrityksen tulevaisuuden toimintaedellytykset eivät ole uhattuina; ja
3. tehtäviin kuuluu tarpeen vaatiessa täydentää tilinpäätösinformaatiota. (Troberg & Viitanen 2001, 11)

Trobergin & Viitasen tutkimuksessa puutteellisen suorituskuilun osuus odotuskuilusta oli noin 30 % (Troberg & Viitanen 1999, 69). Tässä tutkimuksessa puutteellisella suorituskuilulla oli siis suurempi merkitys kuin Porterin (1993) tutkimuksessa. Syytä on vaikea sanoa, mutta Trobergin & Viitasen tutkimus on tehty hiukan myöhemmin, ja tänä aikana tyytymättömyys tilintarkastajien suorituksia kohtaan on voinut nousta.

Trobergin & Viitasen (2001) mukaan ensimmäiseksi mainittuun tehtävään lienee syynä yleisön näkemys, jonka mukaan tilintarkastajien tulisi huomata laittomuudet ja muuten moraalittomat

teot. Yhtiön jatkuvan toiminnan edellytysten arvioiminen ja raportointi on aina ollut iso aihe tilintarkastuksessa, ja eri sidosryhmät odottavat saavansa varoituksen tilintarkastajilta, jos yrityksen jatkuvuus näyttää uhatulta. Sidosryhmät ovat myös sitä mieltä, etteivät tilintarkastajat ole tarpeeksi täydentäneet tilinpäätösinformaatiota, kun se on ollut riittämätöntä. (Troberg & Viitanen 2001, 11–12)

3.2.2 Puutteellinen säännöskuilu

Puutteellinen säännöskuilu tarkoittaa, että käytössä olevia tilintarkastuslakeja ja säännöksiä sekä suosituksia pidetään puutteellisina (Porter 1993, 50) (Troberg & Viitanen 2001, 11). Porterin (1993, 64) tutkimuksen mukaan yleisöllä on odotuksia, joita on järkevää lisätä tilintarkastukseen, ja osaa taas ei. Hänen tutkimuksensa mukaan tilintarkastuksen suosituksiin tulisi lisätä seuraavat tehtävät:

- raportointi säätelevälle viranomaiselle epäilyistä yrityksen jatkuvuudesta, virkamiesten yrityksen varojen väärinkäytöstä, tahallisesta tilinpäätöstietojen vääristelystä, petosepäilyistä sekä havaituista lainvastaisista tapahtumista yrityksissä;
- tarkastus ja raportointi yrityksen sisäisistä kontroleista sekä sen taloudellisten ennusteiden oikeinmukaisuudesta;
- yrityksen raporttien puolivuositainen tarkastus.

Viiteen näistä kahdeksasta kohdasta kuuluu tarkastuksessa havaittujen asioiden raportointi sääteleville tahoille. Nämä tehtävät on mahdollista lisätä tilintarkastustehtäviin, mutta ensiksi tulisi määrittää tahot, joille nämä raportit annettaisiin ja suojata tilintarkastajia lailla mahdollisia salassa pidettävien tietojen paljastamisesta sekä kunnianloukkaussyyteiltä (Porter 1993, 64) Porterin tutkimuksessa puutteellinen säännöskuilu vastasi 50 prosentin osuutta odotuskuilusta. (Koh & Woo 1998, 149)

Trobergin & Viitanen (1999) tutkimuksen tulokset puutteellisesta säännöskuilusta olivat hyvin samankaltaiset Porterin (1993) tutkimuksen kanssa. Petos ja siihen liittyvät asiat aiheuttavat

suurimmaksi osaksi puutteellisen säännöskuilun. Niinpä olisikin tarpeen määritellä tarkemmin tilintarkastajan vastuut ja velvoitteet petosten havaitsemiseen sekä raportoimiseen. Velvollisuutta tällaiseen raportoimiseen ei kuitenkaan pitäisi kuulua tilintarkastajan tehtäviin, koska se muuttaisi tilintarkastajan suhdetta asiakkaaseen siten, että tilintarkastajaa pidettäisiin enemmän kätyrinä kuin puolueettomana tarkastajana. Tästä johtuen yrityksen johto saattaisi jättää kertomatta tilintarkastajille asioita, joita hänen kuuluisi tietää, ja näin heikentäen tilintarkastuksen perustehtävän tasoa. (Troberg & Viitanen 2001, 12) Puutteellisen säännöskuilun osuus koko odotuskuilusta oli noin 31 % (Troberg & Viitanen 1999, 78)

3.2.3 Kohtuullisuuskuilu

Kohtuullisuuskuilu tarkoittaa, että yleisöllä on kohtuuttomia odotuksia tilintarkastustyöstä, eli toisin sanoen sellaisia tehtäviä, joiden suorittamisen kulut ylittäisivät siitä saadut hyödyt (Troberg & Viitanen 1999, 90). Porterin (1993) tutkimuksessa kohtuullisuuskuilulla oli melko suuri merkitys, se vastasi 34 prosenttia odotuskuilusta (Dixon & Woodhead & Sohlman 2006, 295). Yleisön kohtuuttomasti odottamia tehtäviä olivat muun muassa:

- johtohenkilöstöön kuulumattoman henkilön yritykseltä varastamien varojen esiintuonti tilintarkastuskertomuksessa sekä niistä raportointi sääteleville tahoille;
- taata yrityksen olevan maksukykyinen sekä yrityksen tilinpäätöstietojen olevan virheettömiä;
- havaita ja raportoida henkilöstön tekemät laittomuudet, jotka eivät suoranaisesti vaikuta yrityksen tileihin;
- raportoida verolakien rikkomukset verottajalle; sekä
- tutkia ja raportoida yrityksen johdon toiminnan tehokkuutta. (Porter 1993, 61)

Myös kohtuullisuuskuilussa Trobergin & Viitanen (1999) tutkimuksen tulokset olivat hyvin samankaltaisia kuin Porterin (1993) tutkimuksessa. Kohtuullisuuskuiluun vaikutti erityisesti kaksi tilintarkastajille ehdotettua tehtävää: tarkastaa ja raportoida muun kuin johtohenkilöstöön kuuluvan henkilökunnan yrityksen omaisuuteen kohdistuvat varkaudet sekä tarkastaa, että yrityksen johto toimii tehokkaasti. Kaikkien talousraporttien suhteen merkitsemättömien

laittomuuksien havaitseminen ei kuitenkaan ole kustannustehokasta. Yritysjohdon tehokkuuden arvioimisesta taas voidaan sanoa, että todennäköisesti yritysjohdolla on parempi tietämys tästä kuin tilintarkastajilla. (Troberg & Viitanen 2001, 12) Tutkimuksen mukaan kohtuullisuuskuilun osuus oli lähes 40 % odotuskuilusta (Troberg & Viitanen 1999, 90).

3.3 Odotuskuilun kaventaminen

Kansainvälisissä artikkeleissa on esitetty useita eri tapoja tilintarkastuksen odotuskuilun kaventamiseen. Giacomini (1994, 31) mukaan tilintarkastajien roolin laajentaminen pienentää odotuskuilua, ei niinkään yleisön odotusten alentaminen. Sweeney (1997) mukaan tilintarkastuksen ammattikunnalla on kaksi keinoa kuilun pienentämiseen. Ensinnäkin se voi yrittää valistaa yleisöä siitä, mitä tilintarkastukseen nykyään kuuluu. Toinen vaihtoehto on muuttaa tilintarkastuksen luonnetta vastaamaan yleisön odotuksia. Vaihtoehdon valitseminen riippuu paljolti siitä, kuinka järkeviä ja kohtuullisia yleisön odotukset ovat. Vaikka nämä eivät ole toisiaan poissulkevia, on ammattikunta selvästi keskittynyt ensimmäiseen. (Sweeney 1997, 20) Myös Hussainin (2003, 70) tutkimuksen mukaan yleisön valistus tilintarkastuksesta supistaa odotuskuilua. Eräs tapa kuilun pienentämiseksi olisi muodostaa yksiselitteinen teksti tilintarkastuskertomuksen perään, josta selviäisi tilintarkastuksen sisältö sekä tilintarkastajien vastuut (McEnroe & Martens 2001, 357). Gay & Schelluch & Baines (1998, 493) mielestä tilintarkastajien on tehtävä tilintarkastuskertomuksista helpommin ymmärrettäviä, jotta yleisö saisi niistä enemmän irti.

Papadakis (2003) painottaa odotuskuilun suurimman komponentin olevan petosten havaitseminen ja niiden ehkäiseminen. Hänen mielestään tilintarkastajien tulisi tarkastaa, miten yritysten johto suorittaa velvollisuutensa havaita ja ehkäistä petoksia, ja raportoida siitä. Tehdäkseen tämän tilintarkastajien tulisi selvittää, onko organisaatiolla integroitu suunnitelma petosten havaitsemiseen, ja jos on, niin onko se täysin ja tehokkaasti toimiva. Jos molemmat asiat toimivat, voi tilintarkastaja käydä toiminnan tulokset läpi ja tarkistaa onko petoksia havaittu. Jos jompikumpi ei toimi, tilintarkastaja tutkii ja raportoi puutteet ja tätä kautta päätyy tulokseen, ettei pysty varmuudella takaamaan, ettei petoksia ole tehty. Papadakis (2003) esittää, että johdon tulisi

pakollisesti julkistaa petokset, ja tilintarkastajien tulisi esittää mielipiteensä yrityksen petosten välttämissuunnitelmista. (Papadakis 2003, 6)

Hayes (2006) sanoo artikkelissaan, että kun Enron ja muut tilinpäätöstietoja väärentäneet yritykset jäivät kiinni, oli tilintarkastajilla käsitys siitä, mitä yrityksissä tapahtui. Jotta vastaavankaltaisia tilanteita ei enää tulisi, pitää tilintarkastuselimien toimia tiukasti yhteistyössä lainsäätäjien ja muiden ammattielinten kanssa (Shaikh & Talha 2003, 528). Hänen mukaansa tilanteet eivät syntyneet tilintarkastajien asiantuntemattomuuden takia, vaan etiikan puutteen takia. Tilintarkastajia tulisi muistuttaa, että he kykenevät havaitsemaan petokset, ja havaitessaan petoksia tulisi heidän käyttää tervettä järkeä ja tietää, että heidän johtajansa tukevat heitä (Hayes 2006, 70)

Dewingin & Russellin (2001) tutkimuksen mukaan odotuskuilun suurimpia huolenaiheita ovat tilintarkastajien riippumattomuus ja tilintarkastuksen laatu. Lisätäkseen uskottavuutta tilintarkastajien riippumattomuudesta, pitäisi tilintarkastajien parantaa suorituksiaan ja vähentää epäonnistumisia (Gay & Schelluch & Baines 1998, 493). Ratkaisuksi Dewing & Russell (2001) ehdottavat itsenäisen järjestön luomista, joka keskittyisi näiden suurimpien huolenaiheiden valvomiseen. Järjestössä olisi kolme osaa: yksi valvoisi tilintarkastajien riippumattomuutta tarkastamalla kuinka alan sääntöjä ja suosituksia noudatetaan, sekä mahdollisesti kokonaan tai osittain kieltämällä tilintarkastajien muut palvelut kuin itse tarkastus. Toinen paneeli tarkistaisi tilintarkastustyön laatua. Keinoina sillä olisi pitää listaa tilintarkastajista, jotka ovat kykeneviä listattujen yhtiöiden tarkastukseen, ja tätä kautta valvoa heidän työnsä laatua. Kolmas paneeli olisi kurinpidollinen, johon tilintarkastaja joutuisi jos ei noudattaisi kahden ensimmäisen paneelin ohjeistuksia ja sääntöjä. (Dewing & Russell 2001) Troberg & Viitanen (2001, 12) ehdottavat, että jos halutaan yleisön uskovan tilintarkastajien riippumattomuuteen, tulee tilintarkastajien konsultointia tilintarkastettavalle yritykselle rajoittaa.

Wolf & Tackett & Claypool (1999) ehdottavat kaksiosaista strategiaa, jolla tilintarkastuksen odotuskuilua kavennettaisiin. Ensimmäiseen osaan kuuluu, että tilintarkastajat valitsisi ulkopuolinen taho. Tätä varten perustettaisiin itsenäinen organisaatio. Tilintarkastajien riippumattomuus olisi huomattavasti varmempaa ja selvempää, koska organisaatio valitsisi

y yrityksille tilintarkastajat. Lisäksi organisaatio valvoisi tilintarkastajien tekemiä lakisääteiseen tilintarkastukseen kuulumattomia töitä. Yritykset lähettäisivät organisaatiolle pyynnön tilintarkastuksesta, ja organisaatio järjestäisi suljetulla tarjouksella tilintarkastajan. Pyyntö tulisi ilmoittaa yrityksen koko, sijainti ja johtohenkilöstö. Tilintarkastaja valittaisiin viideksi vuodeksi kerrallaan, jonka jälkeen se pitäisi vaihtaa. Ennen viiden vuoden täyttymistä vain organisaatio voisi erottaa tilintarkastajan, kuultuaan ensin sekä yritystä että tilintarkastajaa. (Wolf & Tackett & Claypool 1999, 473)

Toiseen osaan kuuluisi, että parhaita tilintarkastajia palkittaisiin. Virheitä tapahtuu, mutta tilintarkastusyrietykset voivat vähentää virheitä tekemällä paremmat kontrollisysteemit. Itsenäinen organisaatio määrittäisi hyväksyttävän määrän tehdä virheitä, ja tilintarkastusyrietykset, jotka pysyvät sen alle. Kuten päästökaupoissa, myös tässä alle sallitun rajan päässeet yritykset myisivät ylimääräisiä lupia niille tilintarkastusyrietyksille, joilla virheet menevät yli rajan. Huolimaton tarkastus tulisi kalliiksi, joten tilintarkastusyrietykset panostaisivat enemmän tarkastukseen ja näin saataisiin parempi tasoista tarkastusta. Lisäksi voitaisiin tehdä futuurimarkkinat tilintarkastuksesta, jolloin tilintarkastusyrietykset voisivat suojautua ”tarkastuskatastrofeilta”. Jos katastrofeja ei tapahtuisi, futuurimarkkinoiden riskinottajat voittaisivat, mutta jos tapahtuisi, saisivat tilintarkastusyrietykset suojattua tappioitaan. Perimmäinen tarkoitus olisi se, että ne tilintarkastusyrietykset jotka eivät enää saisi normaaleja vakuutuksia, voisivat ottaa tämän kaltaisen futuurin ja suojautua. (Wolf & Tackett & Claypool 1999, 475)

Wolf & Tackett & Claypoolin ideoilla todennäköisesti pystyttäisiin kaventamaan tilintarkastuksen odotuskulua, mutta ne tuntuvat äärimmäisiltä keinoilta ja on luultavaa että niiden toteuttaminen olisi vaikeata, tehotonta ja erittäin kallista.

Porter (1993) ehdottaa tutkimuksensa perusteella, että kun tilintarkastajien työstä löytyy asia, jota yleisö kritisoi, tulee määrittää, mihin aiemmin mainituista kolmesta kuilun osasta tämä kritiikki kuuluu. Kun kritiikin paikka on määritelty, on Porterin (1993) mukaan tarvittavat toimet lähes itsestään selviä. (Porter 1993, 66)

4 TILINTARKASTAJIEN NÄKEMYKSET ODOTUSKUILUSTA

Tässä kappaleessa käydään empiiristä osiota läpi. Tarkoituksena on saada esille tuotuun kirjallisuuteen toimivilta tilintarkastajilta vahvistusta tai mahdollisesti eriäviä mielipiteitä. Haastateltavien määrä on kuitenkin sen verran pieni, että mitään yleismaailmallisia totuuksia ei tule ilmi, mutta kuitenkin suuntaa antavaa informaatiota. Haastattelin seitsemältä tilintarkastajalta kysymyksiä tilintarkastuksen odotuskuilusta. Haastattelu tehtiin sähköpostin kautta. Tilintarkastajat valitsin Keskuskauppakamarin tilintarkastajien hausta. Kaikki tilintarkastajat ovat auktorisoituja, ja suurin osa heistä on KHT-tilintarkastajia. Osa tilintarkastajista kuuluu suureen tilintarkastusketjuun, osa taas pienempään ketjuun ja osa toimii itsenäisesti.

Haastattelu koostui seitsemästä kysymyksestä liittyen tilintarkastuksen odotuskuiluun. Ensimmäinen kysymys koski tilintarkastajien kokeman odotuskuilun määrää yrityksen ja yleisön puolelta. Tilintarkastajat olivat suurimmalta osalta sitä mieltä, ettei heihin kohdistu juurikaan ylimääräisiä odotuksia. Tilintarkastaja B:n mielestä odotuskuilu syntyy vasta jälkikäteen, jos ilmenee jotain ongelmia. Tällöin tilintarkastajilta odotetaan, että he olisivat selvittäneet ja raportoineet asioita, jotka eivät kuulu lakisääteisen tilintarkastuksen piiriin. Tilintarkastaja C:n, joka tarkastaa lähinnä pienyrityksiä, mielestä osalle tilintarkastus on välttämätön pakko ja osa taas odottaa saavansa täydentävää konsultointiapua kirjanpitoon. Hänen mukaansa yritykset eivät edes juuri anna hänelle palautetta, vaan mahdollisesti kirjanpitoyrityksille. Ainoastaan yksi tilintarkastaja mainitsi erikseen muita sidosryhmiä kuin tilintarkastettavat yritykset, joten on luultavaa, ettei muilta tulevia mahdollisia odotuksia kohdisteta ainakaan suoraan tilintarkastajille.

Toisessa kysymyksessä tiedusteltiin, minkälaisia heihin kohdistetut ylimääräiset odotukset ovat. Kaikkien tilintarkastajien mukaan näihin ylimääräisiin odotuksiin kuuluu jonkin sortin verokonsultointia, joten voidaan sanoa että yrityksen johdolla ei ole tarpeellista käsitystä miten verotus toimii. Tilintarkastaja A:n mukaan häneltä kysytään joskus miten verojen maksulta vältytään, lähinnä tarkoittaen miten saada ne mahdollisimman pieniksi laillisesti. Lisäksi odotukset kohdistuvat ongelmiin liittyviin asioihin ja yhtiön operatiivisiin asioihin. Ainoastaan

tilintarkastaja C arvioi, että tilintarkastajien oletetaan pystyvän havaitsemaan väärinkäytökset. Eniten odotetuksi asiaksi voidaan kuitenkin sanoa ylivoimaisesti verokonsultointi.

Kolmannessa kysymyksessä kysyttiin tilintarkastajien kantaa siihen, onko odotuskuilua enemmän havaittavissa pk-yrityksissä kuin isommissa yrityksissä. Enemmistö tilintarkastajista oli sitä mieltä, että pk-yrityksissä on enemmän ylimääräisiä odotuksia kuin isoissa yrityksissä. Tilintarkastaja C:n mielestä isoissa ja pienemmissä yrityksissä on saman verran odotuksia, ainoastaan tilintarkastaja G:n mielestä isommissa yrityksissä voi olla enemmän ylimääräisiä odotuksia kuin pienemmissä. Syy tähän on heidän mukaansa se, että isoissa yrityksissä on enemmän tietämystä tilintarkastuksen sisällöstä. Tilintarkastaja D ei osannut ottaa kantaa siihen, kummassa on enemmän odotuksia, mutta hänen mukaansa isoissa ja pienissä yrityksissä odotukset ovat erilaisia. Suuremmissa yrityksissä pitäisi kyetä antamaan tietoa mm. yritysjärjestelyistä ja osakeyhtiö- ja muiden yhteisölakien tulkinnoista. Ylipäänsä suuremmissa yrityksissä osaamisen tarve on laajempi.

Neljäs kysymys koski tilintarkastajien suhtautumista heihin kohdistuviin ylimääräisiin odotuksiin. Haastateltujen tilintarkastajien reagointi pyydettyä lakiin kuulumattomia tehtäviä ovat varsin eroavia. Tilintarkastaja D sanoo suoraan, että hän rajaa toimenkuvansa ulkopuolelle kaikki tilintarkastukseen välittömästi liittymättömät toimeksiannot, koska vastuuvakuutus ei korvaa, jos asiakkaalle koituu vahinkoa hänen menettelynsä johdosta. Hänen mukaansa asiakkailla ei ole ongelmia hänen kantaansa. Tilintarkastaja C taas kokee toimivansa palveluammattissa ja pyrkii palvelemaan mahdollisimman hyvin. Tilintarkastaja B pyrkii aina keskustelemalla selvittämään uusien asiakkaiden kanssa mitä tilintarkastukseen kuuluu. Tilintarkastukseen kuulumattomissa asioissa hän informoi, että asiaan saattaa sisältyä riski, ja tarvittaessa sekä asiakkaan halutessa tekee hän lisätyötä. Tilintarkastaja A sanoo, että tilintarkastajan tulee tunnistaa, milloin on kyse konsultoinnista operatiivisissa asioissa ja milloin toiminnan muista parannusehdotuksista, yleensä sisäiseen kontrollointiin liittyvissä asioissa. Hän sanoo suoraan, kun kokee, ettei pysty ottamaan kantaa asiaan.

Viidennessä kysymyksessä tiedusteltiin tilintarkastajien mielipidettä väärinkäytösten havaitsemiseen tilintarkastuksessa. Tilintarkastajien mukaan tilintarkastusta ei tehdä

väärinkäytösten havaitsemiseksi, mutta nykyään tilintarkastusstandardien mukaan väärinkäytösriski tulee ottaa kaikessa työssä huomioon. Tilintarkastaja D:n sanoo, että useimmissa pienyrityksissä omistus ja hallinto ovat yhtenäiset, eikä sisäistä kontrollia juurikaan ole. Hän tekee jonkin verran erityistilintarkastusta muun muassa konkursseihin liittyen, muttei niissäkään ota kantaa rikoslain tulkintoihin, vaan jättää sen lainoppineille. Tilintarkastajan tehtävä on todeta, ovatko yrityksen omat kontrollit riittävät väärinkäytösten havaitsemiseksi ja raportoitava, mikäli havaitsee niissä puutteita (Tilintarkastaja A). Väärinkäytösten havaitseminen on kuitenkin vaikeaa ja jos herää epäilyjä, tulee olla varovainen, jottei ylireagoi (Tilintarkastaja F).

Kuudes kysymys koski tilintarkastajien mielipidettä riippumattomuudesta tilintarkastuksessa ja varsinkin silloin, kun myös konsultoidaan. Riippumattomuudesta kiinnipitäminen on erittäin tärkeää. Riippumattomuuden pitää myös näkyä ulospäin. (Tilintarkastaja D) Tilintarkastajat ovat yhtä mieltä siitä, että konsultointi tulee mitoittaa niin, että se ei vaikuta riippumattomuuteen. Tilintarkastaja B:n mukaan tilintarkastajan tulee koko ajan olla valppaana: neuvoa saa omaan osaamisalueeseensa liittyvissä asioissa, mutta ei saa osallistua johtamiseen tai päätöksentekoon. Auttaa voi esimerkiksi veroilmoituksen täyttämässä ja kaupparekisteri-ilmoituksen tekemisessä (Tilintarkastaja D).

Viimeisessä, eli seitsemännessä kysymyksessä, tilintarkastajilta kysyttiin keinoja kaventaa tai jopa poistaa tilintarkastuksen odotuskuilu. Tilintarkastaja A:n ja D:n mielestä odotuskuilua ei välttämättä voida ikinä poistaa, koska tilintarkastuksen käyttötahoja on niin useita ja kaikilla on omat odotuksensa siitä. Tilintarkastajat ovat kuitenkin sitä mieltä, että alkuvaiheessa asiakkaalle annettavalla toimeksiannon vahvistamiskirjeellä voidaan odotuskuilua vähentää. Toimeksiantokirjeessä kerrotaan toimeksiannon sisältö ja laajuus. Myös aktiivinen keskustelu yritysjohdon tai omistajien ja tilintarkastajan välillä auttaa kaventamaan kuilua (Tilintarkastaja B). Tilintarkastaja D:n mielestä keskustelua ei kuitenkaan ole tarpeeksi johtuen lähinnä aikapulasta. Lisäksi hänen mielestään tilintarkastusta ei tule mystifioida, vaan siitä tulee kertoa nykyistä laajemmin. Hänen mukaansa tilintarkastajien tulisi myös enemmän kuunnella asiakkaittensa näkemyksiä ja odotuksia. Lainsäätäjiltä hän odottaa joustavuutta: samat vaatimukset kaiken kokoisten yritysten tarkastamisesta johtaa tehottomuuteen ja liian suuriin

kustannuksiin, eikä se ainakaan lisää vapaaehtoisia tilintarkastuksia. Tilintarkastaja C:n mielestä olennaisuuden periaate on asia, joka tilintarkastusten käyttäjille tulisi saada ymmärretyksi, eli tilintarkastajat eivät voi tarkistaa kaikkea.

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Lakisääteiseen tilintarkastukseen kuuluu kirjanpidon, tilinpäätöksen, toimintakertomuksen ja hallinnon tarkastus. On myös olemassa lakisääteisiä erityistehtäviä, jotka liittyvät esimerkiksi yhtiökokoukselle annettaviin lausuntoihin sekä riippumattomana asiantuntijana annettaviin lausuntoihin. Lisäksi tilintarkastajat antavat paljon konsultointia. Tilintarkastusta suorittaessaan tulee tilintarkastajien noudattaa hyvää tilintarkastustapaa. Tähän kuuluu esimerkiksi riippumattomuus, rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys ja huolellisuus sekä salassapitovelvollisuus.

Tutkimuksen johtava ongelma oli, mitä tilintarkastuksen odotuskuilu on ja mitkä syyt odotuskuilua aiheuttavat. Tilintarkastuksen odotuskuilu on kuilu yleisön tilintarkastukseen kohdistuvista odotuksista verrattuna siihen mitä tilintarkastus itse asiassa on. Odotuskuilu voidaan jakaa kolmeen osaan: puutteellinen säännöskuilu, puutteellinen suorituskuilu ja kohtuullisuuskuilu. Syytä tilintarkastuksen odotuskuiluun on monia, tärkeimpinä muun muassa tilintarkastuksen todennäköinen luonne ja yleisön tietämättömyys tilintarkastuksen sisällöstä.

Alaongelmia olivat odotuskuilun vaikutus tilintarkastajien työhön sekä tavat, joilla odotuskuiluun voidaan vaikuttaa. Odotuskuilujen vaikutus tilintarkastajiin riippuu haastattelujen perusteella pitkälti heistä itsestään. Osaan ne eivät juuri vaikuta, koska he eivät suorita itse tilintarkastukseen kuulumattomia töitä, kun taas toiset pyrkivät tekemään mahdollisuuksiensa ja lain asettamien sääntöjen mukaan ylimääräisiä, asiakkaiden haluamia tehtäviä. Näin ollen heille tulee ylimääräistä työtä, josta he luultavasti laskuttavat sen mukaisesti. Odotuskuilua voidaan artikkelien mukaan kaventaa esimerkiksi laajentamalla tilintarkastajan roolia ja valistamalla yleisöä tilintarkastuksesta. Haastattelujen perusteella tärkein tapa estää ylimääräisiä odotuksia on riittävä keskustelu asiakassuhdetta tehdessä asiakkaan kanssa sekä toimeksiantokirje.

Haastateltujen tilintarkastajien mukaan he eivät kohtaa odotuskuilua työssään usein, eikä se näin ollen ole merkittävä ongelma. Haastateltuihin kohdistuvat ylimääräiset odotukset liittyvät usein verotukseen, joten haastattelu tukee kirjallisuutta asiassa. Tämä on hyvin ymmärrettävää, sillä

verotus on monimutkaista, ja varsinkin pienemmissä yrityksissä asiantuntemus rajoittuu ydinosaamiseen. Tilintarkastajien vastaukset tukevat myös sitä, että pk-yrityksissä on normaalisti enemmän ylimääräisiä odotuksia kuin isommissa yrityksissä. Haastatellut tilintarkastajat suhtautuvat heiltä odotettuihin ylimääräisiin seikkoihin varsin eri tavalla, joten siitä on vaikea tehdä johtopäätöksiä. Kirjallisuuden mukaan tilintarkastusta ei tehdä väärinkäytösten havaitsemiseksi, mutta väärinkäytösriski tulee ottaa huomioon työssä, ja haastattelut tukevat tätä. Sama voidaan sanoa riippumattomuuden tärkeydestä, josta tulee pitää huolta aina. Riippumattomuuden tulee näkyä myös ulospäin. Kirjallisuudessa odotuskuilun kaventamiskeinot keskittyvät enemmän yleisön valistukseen ja erilaisiin riippumattomuutta lisääviin keinoihin. Haastattelun mukaan taas asiakasyrityksiltä tulevat ylimääräiset odotukset vähenevät toimeksiantokirjeellä, jossa selvitetään tilintarkastuksen laajuus ja sisältö, sekä lisäämällä keskustelua yrityksen johdon kanssa. Toimeksiantokirjeessä on se hyvä puoli, että se ennalta ehkäisee odotuskuilun syntymistä. Haastatellut eivät juurikaan maininneet kolmansia osapuolia, eli tilintarkastajat eivät ilmeisesti saa palautetta tilinpäätösinformaatiota käyttäviltä tahoilta. Tämä on varsin ymmärrettävää, sillä luultavasti heidän palautteensa kohdistuu enemmän itse yrityksiin.

Tutkielmaa ei voi pitää täysin yleistettävänä johtuen vähäisestä haastateltavien määrästä. Aihe on varsin mielenkiintoinen ja sitä on tutkittu Suomessa suhteellisen vähän, joten tutkimusta voisi jatkaa esimerkiksi pro gradu – tutkielmassa. Tilintarkastuksen odotuskuilusta saisi lisää tietoa laajentamalla tutkimusta. Laajennusta voisi tehdä esimerkiksi lisäämällä haastateltavien määrää ja kysymyksiä sekä ottamalla erikokoisten yritysten omistajat ja yritysjohtot haastatteluun mukaan. Molempien osapuolten näkemykset huomioon ottaen olisi mahdollista löytää parempia keinoja odotuskuilun kaventamiseen. Näin saataisiin myös paremmin tietoa odotuskuilusta käytännössä.

LÄHTEET

Aho, T. & Vänskä, H. 1996. Tilintarkastuslaki ja hyvä tilintarkastustapa. Toinen painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Boyd, D.T. & Boyd, S. C. & Boyd, W. L. 2001. The audit report: A “misunderstanding gap” between users and preparers. *The National Public Accountant* 45/10. 56-60.

Dewing, I. & Russell, P. 2001. Financial Reporting Accounting Issues - The expectations gap - part 2. *Accountancy* 128/1296.

Dixon, R., Woodhead, A. D. & Sohlman, M. 2006. An investigation of the expectation gap in Egypt. *Managerial Auditing Journal* 21/3. 293-302.

Dunn, J. 1996. *Audition Theory&Practice*. Second edition. Eastbourne: Prentice Hall Europe.

Fredriksson, A., et al. 2005. Uudistunut kirjanpitolaki. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Gay, G. & Schelluch, P. & Baines, A. 1998. Perceptions of messages conveyed by review and audit reports. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*. 11/4. 472-494.

Giacomino, D. E. 1994. Expanding the auditors' role to narrow the expectation gap. *Business Forum* 19/3,4. 31-35.

Hayes, A. A. 2006. Huddle, Huddle, Toil and Trouble: A Time to Re-Examine the Curse of the Expectation Gap. *The Journal of Government Financial Management* 55/4. 68-70.

Hirsjärvi, S & Remes, P & Sajavaara, P. 1997. Tutki ja kirjoita. Toinen painos. Tampere: Tammer-Paino Oy.

Horsmanheimo, P. 1998. Odotuskuilu vainoaa tilintarkastajaa. *Tilisanomat* 19/3. 38-46.

Horsmanheimo, P. 2005. Julkisuusmylly ja tilintarkastajan salassapitovelvollisuus Osa 2. Tilintarkastus-Revision 49/6. 8-18.

Horsmanheimo, P. 2006. EU:n tilintarkastusdirektiivi kiristää sääntöjä ja vaatimuksia. Tilisanomat 27/2. 12-16.

Hussain, I. 2003. Auditing expectations gap: A possible solution. Journal of American Academy of Business, Cambridge 3/ ½. 67-70.

KHT-yhdistys. 2002. Tilintarkastus. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

KHT-yhdistys. Tilintarkastusalan standardit ja suositukset 2006. Helsinki: KHT-Media Oy.

Koh, H. C. & Woo, E. 1998. The expectation gap in auditing. Managerial Auditing Journal 13/3. 147-154

Koivu, E. 2007. Johtamis- ja hallintotavan tarkastaminen. Tilintarkastus-Revision 51/3. 16-24.

Koskela, M. 1990. Tilintarkastus pienissä ja keskisuurissa yrityksissä. Helsinki: Helsingin kauppakorkeakoulu.

Koskela, M. 2005. Tilintarkastajan näkökulma pk-yrityksissä havaittuihin ongelmiin. Tilisanomat 26/6. 20-23.

Kosonen, L. 2005. Vaarinpidosta virtuaali aikaan Sata vuotta suomalaista tilintarkastusta. Tilintarkastus-Revision 49/3. 8-10.

Lee, T. 1998. Financial reporting quality labels: The social construction. Accounting, Auditing & Accountability Journal 7/2. 30-49.

Lohi, J. 2004. Uskottavuuden kiirastuli. Mitä me tilintarkastajat voimme tehdä voimme tehdä luottamuksen palauttamiseksi. *Tilintarkastus-Revision* 48/1. 8-14.

Luoma, P. 2000. Riippumattomuuden kehikko muotoutumassa. *Tilintarkastus-Revision* 44/6. 5.

McEnroe, J. E. & Martens, S. C. 2001. Auditors' and investors' perceptions of the "expectation gap". *Accounting Horizons* 15/4. 345-358.

Paloniemi, J. & Terho, V. 2006. Tilintarkastajan muistilista Osakeyhtiön tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastus. *Tilintarkastus-Revision* 50/6. 27-74.

Papadakis, G. 2003. Closing the audit expectation gap. *Accountancy SA April*. 6-7.

Porter, B. 1993. An empirical study of the audit expectation-performance gap. *Accounting and Business Research* 24/93. 49-68.

Rehn, J. 2005. Pk-yhtiöiden tilintarkastus – Missä mennään – mitä on tulossa? *Tilintarkastus-Revision* 49/4. 18-22.

Rekola, M. 2002. Tilintarkastajan salassapitovelvollisuus. *Tilintarkastus-Revision* 46/2. 57-63.

Riistama, V. 1999. Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö. Toinen painos. Porvoo: WSOY – kirjapainoyksikkö.

Riistama, V. 2000. Tilintarkastus –perusteet. Kolmas painos. Porvoo: WSOY.

Riistama, V. 2006. Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa VI Tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tarkastaminen. *Tilintarkastus-Revision* 50/6. 22-26.

Riistama, V. 2007a. Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa VII: Tilintarkastajan raportointi. *Tilintarkastus-Revision* 51/1. 8-13.

Riistama, V. 2007b. Tiesitkö tämän tilintarkastuksesta? Osa VIII: Tilintarkastaja neuvonantajana ja konsulttina. Tilintarkastus-Revision 51/2. 41-45.

Saarikivi, O. A. 2005. Tilintarkastaja ja odotuskuilu. Tilintarkastus-Revision 49/3. 4-5.

Satopää, R. 2007. Hyvä tilintarkastustapa pienyritysten tarkastuksissa - tilintarkastajien käsityksiä. Tilintarkastus-Revision 51/3. 41-46.

Shaikh, J. M. & Talha, M. 2003. Credibility and expectation gap in reporting on uncertainties. Managerial Auditing Journal 18/ 6/7. 517-529.

Sweeney, B. 1997. Bridging the expectation gap - on shaky foundations. Accountancy Ireland 29/2. 18-20.

Tiihonen, J & Suomela, M. 2007. Kevennetty IFRS-normisto PK-yrityksille. Tilintarkastus-Revision 51/3. 26-32.

Tilintarkastuksen 8. direktiivi vahvistettu EU:ssa. 2005. Tilintarkastus-Revision 49/5. 90.

Troberg, P. & Viitanen, J. 1999. The audit expectation gap in Finland in an international perspective. Helsinki: Swedish School of Economics and Business Administration.

Troberg, P. & Viitanen, J. 2001. Tilintarkastuksen odotuskuilu. Tilintarkastus-Revision 45/1. 11-12.

Virtanen, A. 2003. Luottamus, uskottavuus ja vastuu. Hyvä tilintarkastustapa ja tilintarkastajan hiljainen tieto. Tilintarkastus-Revision 47/2. 29-32.

Wolf, F. M., Tackett J. A. & Claypool G. A. 1999. Audit disaster futures: antidotes for the expectation gap?. Managerial Auditing Journal 14/9. 468-478.

Haastatellut:

Hämäläinen, Petri. KHT. Haastateltu 19.11.2007.

Juslin, Sirkka. HTM? Haastateltu 30.11.2007.

Kuosa-Kaarti, Katja. HTM. Haastateltu 5.12.2007.

Kuukka, Liisa. HTM. Haastateltu 3.12.2007.

Malin, Timo. KHT. Haastateltu 19.11.2007.

Valkonen, Petteri. KHT. Haastateltu 19.11.2007.

Waris, Pasi. KHT. Haastateltu 18.11.2007.